

Miquel Vives Tort

L'EVOLUCIÓ HISTÒRICA DE LA XARXA
VIÀRIA ENTRE EL LLOBREGAT I EL FOIX.
DES DE L'ÈPOCA ROMANA FINS AL
TERCER DECENNI DEL SEGLE XX

Directors:

Doctora Rosario Navarro i Sáez, professora titular del Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia (Universitat de Barcelona)

Doctor Joan Vilà-Valentí, catedràtic emèrit del Departament de Geografia Física i Anàlisi Geogràfica Regional (Universitat de Barcelona)

FACULTAT DE GEOGRAFIA I HISTÒRIA DE LA
UNIVERSITAT DE BARCELONA

CAPÍTOL 6. L'ANTIGUITAT TARDANA I L'ALTA EDAT MITJANA.

6.1. L'ANTIGUITAT TARDANA, MIG MIL·LENNI POC CONEGUT

A partir del segle III dC les fonts literàries es tornen més escasses fins que acaben per callar. L'arqueologia de l'època clàssica veu com els jaciments romans es van empobrir lentament fins que acaben per desaparèixer o, en alguns casos, per transformar-se. Poc a poc, s'entra en un període nou, conegut des de fa uns decennis amb el nom d'Antiguitat Tardana⁸⁸, en el qual la romanitat es va esvaint i apareixen nous centres de poder, noves formes de relació social i, en definitiva, noves formes de vida.

Durant molts anys s'ha considerat aquesta època, per la insuficiència de la documentació que ens n'ha arribat, com una època fosca. Fins i tot, mancava un nom unitari per a definir-la. Època paleocristiana, època de les invasions, època visigòtica i d'altres, segons els llocs, en els segles del IV al VII, i època musulmana, època carolíngia, els primers comtes catalans, en els segles VIII i IX. Gradualment, s'ha anat decantant la terminologia i s'ha resumit en dos noms, Antiguitat tardana pel període anterior a l'islam, i Preromànic per al següent. El mateix caràcter d'aquestes dues paraules, les quals remetent, respectivament, a temps anteriors o posteriors, ja indica ben clarament que a aquest període encara li manca una referència pròpia que li doni unitat.

Malgrat tot, i sempre en relació amb el territori que ens ocupa, la informació no és pas nul·la. Hi ha alguns textos, com les Epístoles de Paulí de Nola (segle IV) o la crònica de la rebel·lió del duc Paulus contra Wamba, del bisbe Julià de

⁸⁸ El concepte es popularitzà a partir de l'obra de Henri-Irénée Marrou, *Décadence romaine ou Antiquité tardive ?*, (Paris, 1977), el qual pretenia desvincular el període històric del concepte, si més no pejoratiu, de decadència.

Toledo (segle VII), que ens en donen informació puntual. Ja s'ha fet menció en el capítol anterior al text d'Olimpidor sobre el lloc de *Duodecimo* (Mayer, 1996)

També s'ha esmentat anteriorment la pervivència d'algunes *villae*, que es transformen en assentaments rurals on s'aixequen esglésies, unes vegades paleocristianes, d'altres, preromàniques, que són un nexa de continuïtat del poblament en un espai concret. Es el cas, en primer lloc, de Santa Margarida de Rocafort, a Martorell, únic cas a la zona i un dels pocs de Catalunya on és provada arqueològicament una permanència continuada del poblament durant tot el període (Navarro, Mauri, 1994). També entren en aquesta categoria Sant Quintí de Can Pedrerol de Baix (Castellbisbal), Santa Madrona del Palau (Sant Andreu de la Barca), Sant Joan de l'Erm (Subirats), Sant Esteve de Castellet (Castellet i la Gornal) i altres llocs, però no és el cas més freqüent.

Per altra banda, pels estudis de paleopalinologia fets per Santiago Riera (1993) i d'altres, han posat de manifest que es produí una gran desforestació de tota la zona dels voltants de Barcelona, deguda sobretot a incendis realitzats amb l'objectiu d'eixamplar les pastures. Santiago Riera i Josep Maria Palet (1993) han relacionat també aquests canvis en el model econòmic, que van provocar una forta erosió, amb el desenvolupament ràpid de les plataformes deltaïques, tant del Besòs com del Llobregat. D'això en dedueixen l'existència d'un profund procés de canvi en el paisatge entre els segles V-VI i VIII, comú a tota la zona costanera, a causa de la generalització de les activitats de ramaderia extensiva i els canvis en l'agricultura, lligada ara a una forta regressió de la vinya i un fort desenvolupament del conreu de cereals.

Aquests canvis en la producció econòmica, significarien forçosament també uns canvis en la distribució del poblament. A l'entorn de Barcelona això es manifesta ja al segle II dC com un empobriment de la vida rural, la qual, malgrat que la insuficiència de les dades arqueològiques no ens permet una visió completa, sembla que dura fins al segle VI (Palet, 1997). Potser aquest fenomen es donà amb més intensitat a les zones properes a Barcelona, i que a mesura que la ciutat anava perdent el seu paper de mercat, les zones rurals

s'anaven inclinant cap a l'autosuficiència (Keay, 1987). Sembla evident, però, que aquest procés, amb més o menys intensitat va afectar a tot el territori que analitzem.

6.1.1. La presència dels visigots

Els visigots formaren un reialme patrimonial, el qual, en un primer moment tingué la capital a Barcelona, però poc després, en signar el tractat de federació amb Roma, el poble visigot passà a l'interior de la Península Ibèrica i acabà establint-se majoritàriament a la part septentrional de la Meseta. Durant tot el període, Catalunya tingué més aviat un paper marginal. Pel que respecta a la presència dels visigots a la zona estudiada, ja s'ha fet esment en el capítol anterior de la presència d'Alaric als voltants de Barcelona.

Els dos fets d'aquest període que cal destacar com a més significatius per a nosaltres es produïren a l'inici del domini visigòtic. El primer és la creació del bisbat d'Egara, segregada a mitjan segle V de la diòcesi de Barcelona, bisbat que perdurà fins a la invasió àrab, i el segon i més transcendent, és la substitució de Tarragona per Barcelona com a centre polític i econòmic a la zona costanera de Catalunya.

En efecte, quan l'any 415 Ataülf situà el centre del seu regne a Catalunya, no ho feu a l'antiga capital de la *Tarraconensis*, sinó en aquesta ciutat, una ciutat relativament nova, que no havia destacat massa fins el moment. Potser ho feu per raons conjunturals, com l'existència d'unes muralles més fortes que les de Tarragona, o potser buscant unes comunicacions millors, però el que és cert és que quan Teudis, més de cent anys més tard, traslladà la capitalitat dels visigots des de Narbona, tornà a triar Barcelona (Guitart, p 262). Quan al segle IX el carolingi Lluís el Pietós creà la Marca Hispànica, la clau per el control del territori ja radicava en la possessió de Barcelona o en la de Tortosa. Tarragona

havia passat a un segon pla i mai més seria un puntal inqüestionable, com no fos en l'aspecte religiós.

6.1.2. El període islàmic

Els visigots poden ser considerats com uns epígons de la romanitat ja que, malgrat el seu idioma germànic i la seva religió arriana, van acabar plenament integrats en la cultura i la societat cristiana dels segles VI i VII. No va passar el mateix amb la següent invasió que va patir el país, la islàmica, la qual va marcar realment el final del món antic a molts llocs de la Mediterrània.

Els àrabs posseïen una llengua i una cultura totalment estranya a la clàssica i, gràcies a la religió predicada per Mahoma, tenien una noció de sí mateixos i de la missió que tenien encomanada que els permetia no sentir-se en res inferiors a les cultures veïnes tècnicament més avançades. De fet, en quasi tot el territori conquistat en les primeres onades, es va fer taula rasa amb la cultura anterior (i sembla que de manera no violenta), la qual va ser substituïda per la seva llengua i la seva religió i, en conseqüència, per la cultura àrab islamitzada, gairebé unitària a tot l'Imperi.

La península Ibèrica i el sud de la Gàl·lia han estat un dels pocs llocs on després d'una invasió islàmica es va produir un reflux d'aquest domini, seguit d'una recristianització del territori. Al sud de la Gàl·lia i al nord de la Península Ibèrica la ocupació musulmana no va durar gaire temps (en alguns llocs menys d'un segle) però al centre i al sud de la Península Ibèrica aquest va ser un procés lent, que va arribar a les serralades Penibètiques fins a finals del segle XV.

A Catalunya aquest procés va ser més ràpid, però no pas negligible. Si la Catalunya Vella, al nord del Llobregat, al segle IX ja s'havia organitzat en comtats cristians, la Catalunya Nova patí un període conflicte força més llarg.

Tarragona no va ser repoblada fins l'any 1173 i Tortosa i Lleida reconquerides el 1249. En conjunt, més de cinc segles de domini musulmà.

D'aquest període tampoc es pot dir que posseïm massa informació escrita, en part per les mateixes raons que en època visigòtica: al ser un moment de conflicte, les fonts literàries no són abundants i els assentaments són, en general, massa precaris per a deixar massa restes. Amb tot, aquí s'afegeix un element nou que permet tenir esperances d'arribar a tenir una acceptable informació sobre la Catalunya islàmica. Com que la nostra cultura és d'arrel clàssica, les fonts islàmiques ens són alienes i fins ara han sigut indesxifrables per a la majoria dels investigadors. Es pot dir que la història de la Catalunya islàmica s'ha fet predominantment a partir de fonts no islàmiques sinó europees, llatines la majoria.

A partir de mitjan segle XX, ja hi ha hagut excel·lents arabistes i s'han fet bons reculls de la documentació en àrab dels arxius catalans i espanyols, i també s'està treballant en arxius del Marroc, Egipte o l'Orient Mitjà. Poc a poc les noves troballes es van incorporant al conjunt dels nostres coneixements⁸⁹.

En arqueologia ha passat una cosa semblant. Si l'arqueologia clàssica és ja una disciplina consolidada amb suficients referències per a situar qualsevol element dins d'un marc conegut, l'arqueologia islàmica és encara a les beceroles. A Catalunya hi ha jaciments suficientment importants i coneguts, com castells per exemple, dels que se suposa un origen àrab, però dels quals no és possible, fins el moment, de identificar-ne la fase o fases islàmiques⁹⁰.

El procés de la conquesta islàmica a Catalunya també és força desconegut. Sabem que el segon valí d'al Andalus, al-Hurr ibn 'Abd al-Rahman al-Taqafí, en els anys 717 – 718, seguint la ruta del litoral mediterrani, segurament la

⁸⁹ Els estudi aràbics van començar amb Josep Mª Millàs Vallicrosa als anys 30 i que segueixen Joan Vernet, Dolors Bramon, Mikel de Epalza i d'altres...

⁹⁰ Expressió de Miquel Barceló en la excavació del castell de Mediona (Catalunya Romànica, vol XIX, p)

successora de la Via Augusta, va devastar Tarragona o va provocar l'expatriació del bisbe Pròsper (Bramon, Riu, 1978). A continuació va conquerir Barcelona i va arribar fins l'Alt Empordà. Els seus successors van ocupar la resta del regne visigot a la Narbonesa i van envair el regne franc fins a ser derrotats a Poitiers per Carles Martell el 732.

El reflux de la topada àrab va portar als francs, sobretot a partir de l'entronització de Carlemany, a intervenir en el territori que després seria Catalunya. Aprofitant les friccions internes d'al-Andalus amb l'arribada de l'omeia Abd al-Rahman I l'Emigrant, els habitants de Girona van lliurar la ciutat als francs l'any 785. Poc després es consolidava el seu domini a les zones pirinenques, des de la Cerdanya fins a la Ribagorça i, fins i tot, a l'Alt Aragó. Setze anys més tard, les desavinences internes entre els àrabs i la necessitat d'assegurar la frontera van donar ocasió a Lluís el Pietós, fill de Carlemany, de conquerir Barcelona l'any 801.

A partir d'aquí es produeix una pausa. Lliurada a les pròpies forces del recentment creat comtat de Barcelona, la Catalunya Nova, com hem fet referència anteriorment, va tardar encara més de tres segles en ser ocupada fins a Tarragona i encara un altre més per aconseguir el domini de la vall de l'Ebre.

Durant gran part d'aquest temps, concretament entre el segle IX i el XII, el territori situat entre el Llobregat i el Foix va ser zona de frontera, l'anomenada Marca del Penedès o zona extremera. El país i els seus habitants van ser sotmesos a les escomeses dels uns i dels altres fins que es produí la consolidació definitiva del domini barceloní amb la restauració de Tarragona a principis del segle XII.

Del territori que ens ocupa i per les raons ja esmentades, durant el període musulmà no tenim a penes informació, només unes mencions tardanes del període d'enfrontaments entre francs i musulmans, com el documentat en un precepte carolingi de finals del segle VIII, el qual esmenta una batalla guanyada

per Joan, fidel de Carlemany el lloc dit, en àrab, *al-Burth*, el pas estret, potser situable al Congost de Martorell, vora el pont romà de Martorell. Un altre esment, encara més tardà, del 898, i procedent de fonts aràbigues (ibn al-Faradi i ibn al-Abbar) fa referència a un altre combat al camí de Barcelona, al lloc de *Bigash*, segurament l'actual Begues (Pagès, 1992, a *Catalunya Romànica*, vol XX, p 306).

Una altra font indirecte a la qual recórrer és a la toponímia, tant pel que fa als castells i llocs importants com a la microtoponímia, de la qual ja comencem a disposar-ne en nombre important. Així, per exemple, el nom del castell de Mediona podria indicar un assentament de la tribu bereber dels *Madyuna*. El nom primitiu de Sant Boi de Llobregat, *Alcalà*, segurament reflecteix una continuïtat de l'important nucli de població que ja existia en època romana i el de la Bleda no té res a veure amb el del vegetal, sinó que deriva de *al-Balda*, el poblet.

També l'estudi de la microtoponímia pot donar important informació; així la riera de *Liula*, esmentada al *Cartulari de Sant Cugat* (Rius i Serra, 1945-47)⁹¹ com afrontació del lloc de Vilaclara el 1068, és un hidrònim àrab, derivat d'*al-Uyyun*, les deus, a l'igual que altres llocs més actuals que duen l'apel·latiu Lió, Lleó o Lleona. Es probable, igualment, que el nom del poblet actual dit les Cantarelles, a Sant Martí Sarroca, derivi, no pas de càntir o de cantar, sinó de l'àrab *al-kantara*, el pont. I que la font de la Marraneta, també a Sant Martí, malgrat el que pugui semblar, faci referència al plural *ar-Rehanat*, les murtres, que també ha donat l'Arraneta al País Valencià. I ara que s'ha fet tristament famosa la ciutat iraquí de Falluja, potser seria pertinent recordar que entre Pallejà i Sant Vicenç dels Horts hi ha una partida i un torrent anomenats de les Fallulles, nom derivats segurament d'*al-halula*, baixar, juntar-se. (Coromines, *Onomasticon Cataloniae*. 1996).

⁹¹ A partir d'ara, aquesta font documental s'indicarà com CSC, seguida pel nº del document i l'any.

6.2. EL PENEDÈS, FRONTERA ENTRE EL COMTAT DE BARCELONA I EI MÓN ANDALUSÍ

La creació de la Marca Hispànica carolíngia amb el centre polític i militar a Barcelona tingué, a partir del segle IX, importants conseqüències per a les terres que s'estenen entre el curs baix del Llobregat i el riu Foix i per als seus habitants. Per primera vegada, el país va passar a ser una terra de frontera i la violència i la inseguretat van convertir-se en el punt de referència de la vida política i de les activitats quotidianes.

L'emplaçament a la zona del Llobregat del límit de les terres conquistades pels francs no va ser una cosa premeditada sinó el resultat d'una sèrie d'intents fracassats de portar aquest límit fins al riu Ebre. El fracàs de les expedicions contra Tortosa dels anys 804, 808 i 809, va obligar a renunciar a aquell intent i a consolidar una línia fronterera que anava del Llobregat inferior fins el Cardener i el Segre mitjà (Salrach, Aventín, 1978, p 4). Els punts forts d'aquest sistema defensiu eren la ciutat de Barcelona i els castells de la Guàrdia de Montserrat i Cardona. A rera guarda, el territori de la Marca fou organitzat en comtats, amb comtes nomenats pel rei carolíngi, sota la preeminència del Comtat de Barcelona.

Com que la documentació generada per la conquesta i l'ocupació franca és relativament abundant⁹², coneixem bastant bé l'organització i els esdeveniments més importants de l'època anomenada Catalunya Carolíngia o

⁹² Com s'exposa en el lloc corresponent, els cartularis i diplomataris, tant dels senyors eclesiàstics com civils, han preservat un bon nombre de documents; d'altres es troben en nombrosos arxius. Generalment fan referència sobretot a aspectes relacionats amb la propietat, però donen una informació força àmplia.

Catalunya prefeudal. Aquest territori era només un apèndix del gran imperi creat per Carlemany i mantingut amb penes i treballs pels seus successors fins a la fi del segle X. Les relacions polítiques, els assumptes religiosos i les definicions de propietats immobiliàries van generar un important *corpus* documental que permet ara conèixer el període amb força detall. El problema rau en que la major part d'aquesta documentació fa referència només a les terres al nord del Llobregat.

La primera documentació comtal referida a la banda sud del Llobregat i al Penedès és ja del segle X. Això no significa que en els primers cent anys del comtat de Barcelona, els dirigents d'aquest no provessin de dominar l'altra banda del Llobregat. Aquesta absència documental podria ser deguda a diversos factors, com el fet de que fins que no es van haver ocupat una sèrie d'assentaments estables, no va haver-hi motiu per a consignar per escrit els drets que hi tenia cadascú. També pot ser el cas de que els diplomes o títols de propietat que hi feien referència s'haguessin perdut en les lluites. Especialment important és la presa de Barcelona per Al-Mansur, amb la destrucció dels monestirs propers, sobretot el de Sant Cugat del Vallès, el qual després farà valer els seus drets sobre moltes zones penedesenques i de l'Anoia.

El cartulari de Sant Cugat (CSC, doc 2, 904) ja dedica el segon document, de l'any 904, a les esglésies que posseïa al terme del Castell de Cervelló, la banda dreta del Llobregat, i el document número 9, del 917, als bens que posseïa a Subirats, a prop de l'actual Sant Sadurní d'Anoia, a l'entrada del Penedès. També Pere de Marca (1688) recull en el document 137, d'un moment tant primerenc l'any 938, el precepte del rei Lotari de confirmació de propietats al monestir de Sant Cugat a Sant Jaume dels Domenys, ja al Baix Penedès: *in longitudine de villa Domenio usque ad ipsum mare simul cum ipsos stagnos* (de Calders), *cum decimis et primitiis*. Només als segle X són més de cinquanta els llocs de l'Alt Penedès identificats on aquest monestir tenia drets o propietats.

Una cosa semblant passava amb les propietats del bisbat de Barcelona, recollides al *Liber Antiquitatum*, amb propietats esparses com Castellbisbal, el

castell de Ribes o els llocs de Pinells o la Granada. Igualment, les possessions comtals i dels seus vassalls es repartien, ja al segle X, per tot el Penedès i l'Anoia, on destacava sobretot el territori dels vescomtes de Barcelona, centrat en el castell de la Guàrdia de Montserrat i que arribava per l'oest fins a Piera, Pierola i Cabrera d'Anoia.

Un domini tant complet com els que es registra al segle X, forçosament ha de tenir un precedent en el segle anterior, però d'aquest, excepte el fet ja esmentat de la topada entre àrabs i cristians a Begues no hi ha constància escrita. En aquest document, en el qual s'especifica que fou al camí de Barcelona, i on la data, 898, és molt tardana, i Begues, molt a prop de Barcelona, dona una clau per a entendre com es va fer la primera expansió del comtat de Barcelona Llobregat enllà. La intenció era crear una zona de frontera, una Marca del Penedès que servís de coixí defensiu enfront dels atacs dels musulmans. El concepte de "Marca" ja apareix citat el 936 en la primera menció del *Castrum Vetuli de ipsa Marcha*, l'actual Castellví de la Marca (*Catalunya Romànica*, vol XIX, p 110).

6.2.1. Les etapes de la ocupació

En una primera fase, potser contemporània de la conquesta de Barcelona, o potser un xic posterior, no en tenim notícies, es faria el control de la banda dreta del Llobregat, on es van aixecar una sèrie de castells, des de Montserrat fins el mar, cada un dels quals controlava una ruta d'accés a Barcelona des de terra islàmica.

El castell de la Guàrdia, documentat el 899, que dominava l'accés des de les terres de ponent, fou encomanat a la família vescomtal. El Castellvell de Rosanes, no documentat fins al 960, controlava el pas per l'antiga Via Augusta, al curs baix del riu Anoia, i fou infeudat a la família d'aquest cognom, els quals també posseïen el Castellvell de la Marca, curiosament documentat abans que

el més proper a Barcelona. El castell de Cervelló (904) barrava el pas per la riera de Cervelló, entre el Garraf i l'Ordal, i els seus propietaris, els Cervelló, van dominar una gran extensió, tant al Penedès com a l'Anoia.

Finalment, el castell d'Eramprunyà, malgrat no ser documentat fins el 957, també és un castell primerenc. Era també en mans de la família vescomtal, i, juntament amb Subirats, Olèrdola i Sant Martí Sarroca, formà part al segle XI de les possessions de Mir Geribert, autoproclamat príncep d'Olèrdola, el qual intentà, sense aconseguir-ho, de crear-se un territori independent al Penedès.

Cap a finals del segle IX la franja muntanyosa de la dreta del Llobregat ja era ben consolidada, tant per mitjà d'aquests castells com dels altres de subsidiaris que es van anar creant. Dins de la baronia del Castellvell de Rosanes hi havia, a més, els castells de Rosanes (Martorell), Voltrera (Abrera), Castellbisbal i les cases fortes del Palau (Sant Andreu de la Barca) i Sant Esteve Sesrovires. I el mateix passa amb els altres castells importants, amb la qual cosa es va anar formant un teixit fortificat a tota la zona del Llobregat, que era una primera barrera de protecció de la ciutat fortificada de Barcelona. De fet, de poc va servir aquesta quan la falconada d'Al-Mansur va arribar el 985, però en d'altres ocasions sí que va ser eficaç.

La segona fase, es a dir el pas cap a l'ocupació del Penedès també seria molt primerenca. Ho posem en condicional perquè les informacions són molt escasses. Els castells de Gelida i Masquefa són documentats conjuntament el 963, després, el 998, hi hagué una permuta d'aquests castells entre els Cervelló i el monestir de Sant Cugat, dos dels grans propietaris de terrenys a la zona. El castell de Subirats és documentat el 917, com a propietat del vescomte Ermenard, i el de Ribes, no documentat fins el 990, era del bisbe de Barcelona.

Els grans castells que asseguraven el control del centre de la conca penedesenca són documentats també en aquesta època. Olèrdola és documentat el 929, el castell de Sant Martí Sarroca el 966, el de Font-rubí el

956 i el de Castellet el 977. A més, aquesta ocupació va arribar fins als límits occidentals del Baix Penedès: Santa Oliva ja és documentada el 938, el Montmell, el 974 i el riu Gaià, el 980.

A aquestes dades es pot afegir que a Sant Esteve de Castellet, al mateix lloc on hi ha restes d'una *villa* i d'un mil·liari, es va trobar un ara de marbre blanc que duu gravat el nom, entre d'altres magnats, de l'abat Donadeu de Sant Cugat (904 – 917), conegut com a constructor d'altres esglésies. Aquesta ara correspondria a un primer temple edificat a principis del segle X sobre les restes romanes potser encara dempeus i el lloc estaria relacionat directament amb la vella xarxa de camins d'origen romà. Que el lloc no reeixí ho demostra l'evolució posterior del lloc. El centre del municipi és ara el poble situat sota del castell de Castellet, en terreny muntanyós i l'església romànica actual és molt més tardana; fou consagrada el 1089.

6.2.2. Les formes de la ocupació

Creiem que el cas de Sant Esteve és molt simptomàtic del que devia passar a molts altres llocs del Penedès. Una primera onada repobladora, o potser seria millor parlar d'organització de la població cristiana indígena, portaria sense oposició els dominis del comtat de Barcelona fins el riu Gaià i potser en alguns casos fins a les portes de Tarragona en el primer terç del segle X. Però la reacció islàmica, en forma d'expedicions depredatòries, arruïnaria aquests primers intents i convertiria el Penedès en una mena de “terra de ningú” durant la resta del segle i gran part del segle XI. Com a reacció, per part barcelonina es va reiniciar el procés i es va concloure amb èxit gràcies al procés d'encastellament, el qual permetia resistir les escomeses i una vegada passat el perill, dominar l'espai circumdant. Així es podia continuar amb la repoblació per mitjà de concessions personals a canvi de vassallatge, la qual cosa portaria a la instauració una societat feudal.

Com a exemple d'aquest procés, en el *Diplomatari de Solsona* (Bach, 1987) es pot seguir molt bé, a través dels documents nº 1, 2, 4, 5 i 6 els intents simultanis d'aprisió de terres i construcció de fortificacions. A Freixe, a la vora de l'Anoia, dins dels límits del castell de Fontanet o Piera, els vescomtes cediren el lloc primer a un grup de particulars el 955, i, després, a partir del segle XI, a parents seus (fills, filles i gendres). Poc a poc, s'hi documenten cases, camps, vinyes, un molí (esmentat després en plural), una torre dita de Freixa, convertida després en castell i finalment una església dedicada a Sant Nicolau, no documentada fins el 1150. Cap el 1040 i 1046 podem considerar que el lloc era ja ben consolidat, però no va passar de ser un petit poblet, que actualment encara subsisteix, en torn a aquesta església.

6.3. ELS NUCLIS DE POBLACIÓ. ELS CASTELLS I LES PARRÒQUIES

En el nou món que reflecteix la documentació medieval a partir del segle X els diferents llocs apareixen situats amb força exactitud per mitjà de l'esment de circumscripcions polítiques i religioses cada vegada més petites. Aquestes circumscripcions, conegudes a l'època per tothom i, per tant, de vegades no ben explicitades, eren en primer lloc el comtat, després el castell termenat, després la parròquia i finalment la partida, el lloc o l'alou. De vegades hi havia un aclariment, per exemple *in Penitensis*, quan es tractava d'una gran demarcació comtal, d'altres, només s'esmentava el nom del castell o el de la parròquia, quan aquesta tenia prou personalitat. El lloc de Freixa era situat *in chomitatu Barchinonense, in termino de castro Fontanedo, in locum qui dicunt ad ipso Frexano*. A continuació de la situació, per acabar de situar el lloc, venien les afrontacions, entre les qual podien trobar-se referències a propietats personals o institucionals, a torrents i a camins.

Donat que tot el territori que estudiem és situat dins del comtat de Barcelona, aquesta referència documental no és significativa. Una part del territori era, de vegades, definit con *in Lupricado*, *in Penitensis* o *in territorio extremerio*, però això és ocasional i tampoc concreta massa. Els castells i les parròquies són els elements bàsics per a situar en l'espai les propietats documentades.

6.3.1. Els castells

Els llocs més importants pel que fa a l'organització del territori són els castells. A partir del segle XI tot el territori, excepte les rodalies de Barcelona, és ja repartit en castells termenats o baronies, de vegades amb la demarcació repartida amb altres castells subsidiaris. Aquests castells, tant principals com subsidiaris, eren els veritables centres de poder, els que des d'un lloc fort estructuraven tot el seu terme, tant pel que fa al poblament com a les activitats econòmiques.

Degut a la inseguretat imperant, per primera vegada des de l'època romana, per a l'emplaçament d'aquests centres de poder es busquen llocs estratègics que siguin convenients per a les tasques defensives, més que no pas altres condicions com podrien ser l'economia o les comunicacions. Curiosament aquesta nova situació porta, de vegades, a situar els castells en els mateixos turons on hi havien hagut poblats ibèrics.

Aquests llocs, més aptes per a la defensa que per al poblament, tingueren com a tals centres de poder, un vida curta. Quan les circumstàncies polítiques i militars van canviar i el Penedès va perdre el sentit com a frontera, els castells només van mantenir la funció d'assegurar el domini feudal. Al cap de pocs segles van perdre, primer el seu paper econòmic i polític, substituït per les viles de la plana, i finalment el militar, fins a acabar la majoria abandonats i convertits ara en un munt de runes.

Durant una època, els castells foren també lloc de concentració de la població a la qual oferien refugi. En alguns d'ells, els més importants, a més del castell pròpiament dit, hi havia un clos emmurallat, l'*albacar*, el qual allotjava un nombre considerable de població. A més, cada castell tenia també una capella que moltes vegades era la parròquia del terme del dit castell.

En ocasions, quan el castell comprenia una gran extensió de terreny, a més de la parròquia situada a la capella del castell, n'hi havia d'altres de disseminades per tot el terme. A l'acta de consagració de Sant Miquel d'Olèrdola feta l'any 992 s'inclouen les següents esglésies: *Sancte Digna, Sancti Petri, Sancti Salvatoris, Sancti Juliani, Sancti Petri, Sancti Christofori, Sancti Genesisii* i *Sancta Maria foris muris*, (*Catalunya Romànica* vol XX, p 141) algunes de les quals es convertiran en parròquies i donaran origen als pobles i viles de la zona.

6.3.2. Les parròquies

Les parròquies són demarcacions eclesiàstiques existents ja amb anterioritat a la invasió sarraïna però de les quals, en el territori estudiat no en resta constància escrita. Podem pensar que Santa Margarida de Martorell, Sant Esteve de Castellet, Sant Pere de Palau Moranta i altres llocs amb documentació arqueològica molt antiga i situades en llocs de forta ocupació romana eren algunes d'aquestes parròquies, però fins al segle X no hi ha documentació escrita que faci referència a cap parròquia en aquest territori.

La documentació recollida als cartularis i diplomataris es refereix gairebé sempre a les circumscripcions parroquials, però les ofereixen com a institucions ja establertes i ben conegudes. Moltes altres vegades s'esmenten donacions i deixes testamentàries a parròquies i monestirs, en ocasions per a obres d'edificació i també hi ha documentació escrita sobre consagracions de parròquies, per primera o segona vegada, però en tots els casos, sempre a

partir del segle X. Així, al turó d'Olèrdola, l'església preromànica de Sant Miquel, sabem que fou consagrada pel bisbe Teodoric de Barcelona el 935 i tornada a consagrar pel bisbe Vives el 992, després de ser destruïda per l'atac d'Al-Mansur contra Barcelona. (*Catalunya Romànica*, vol XIX, p 141).

Poc a poc a tot el llarg dels segles X i XI va apareix documentat un gran nombre d'esglésies, algunes amb la categoria de parròquies i altres com a sufragànies, les quals són l'origen de la majoria de nuclis de població del territori. Algunes d'elles, amb uns orígens molt humils, han arribat a ser centre de viles importants, d'altres han experimentat el cas contrari, de centre d'una demarcació feudal han passat a un estat ruïnós, segons les vicissituds històriques del lloc on eren ubicades.

En el primer cas, per exemple, es troba l'església de Sant Sadurní de Subirats, documentada el 1080 per una deixa testamentària de Guisla de Sant Martí, senyora del castell de Subirats, i després centre religiós de la vila de Sant Sadurní d'Anoia, però que no es convertí en parròquia fins el 1762 (*Gran Penedès* nº 49, p 21). També el de Sant Llorenç de Sant Feliu de Llobregat, no documentada fins el 1260 i convertida el 1542 en parròquia i on s'han edificat diferents esglésies, cada vegada més grans: 1508, 1567 i 1862 (Esteves, 1997, p 38) El procés ha culminat en l'any 2004 al ser elevada al rang de catedral del nou bisbat de Sant Feliu de Llobregat.

Exemples del cas contrari es trobarien en totes les capelles castelleres, les quals, per interès feudal, moltes vegades eren també el centre eclesiàstic del terme del castell, i, en perdre aquest la preeminència, provocà també la decadència de l'església parroquial. Els veïns del nucli més poblat acabaren portant el centre de la parròquia a casa seva. Aquest procés no ha estat fàcil ni s'ha produït paral·lelament. Hi ha situacions veritablement complexes, alguns de les quals no s'han resolt fins als temps contemporanis. En són exemples els casos de Gelida, Masquefa, Esparreguera, Olèrdola, Avinyonet, etc. i d'altres llocs dels quals se'n tracta en aquestes mateixes pàgines.

Un dels casos més complexos ha estat el de la parròquia de Sant Miquel del Castellvell de Rosanes. Aquesta capella, documentada el 1063, una vegada els altres nuclis de població del terme es van anar independitzant, va continuar sent la parròquia de les terres més properes al castell fins a l'any 1714, quan, a causa de la resistència presentada des del Castellvell a les tropes de Felip V, es va procedir a la voladura de l'esmentat castell, amb la capella inclosa. Des d'aquest any fins el 1955 es va habilitar com a parròquia la capella romànica de Santa Maria dels Àngels, situada en el caseriu del mateix nom a la vora de l'Anoia, però com que des de finals del segle XVIII s'estava formant un nucli central de població en un lloc nou, finalment el 1955 es va consagrar una nova església parroquial dedicada alta vegada a Sant Miquel (*GGCC*, vol VIII. 1982).

Al marge de les esglésies parroquials, en moltes altres ocasions, el primitiu poblet que justificava la presència de l'església mai va acabar de reeixir, va restar com un petit nucli o fins i tot va desaparèixer. Això explica la gran quantitat d'esglésies romàniques escampades per tot el territori, soles, al costat d'una masia o en una petita agrupació de cases.

Hi ha casos fins i tot en que el que es preveia com un florent nucli urbà, amb la seva parròquia consagrada de bell principi, les circumstàncies no ho han permès i la parròquia ha acabat extingint-se o traslladant-se. El lloc pot haver romàs com una masia o haver-se despoblat. A Santa Margarida de Rocafort hi ha una pica baptismal d'immersió, romànica, però ni hi ha constància de la seva condició de parròquia. El lloc, tantes vegades esmentat, de Sant Esteve de Castellet, era des de finals del segle X, l'única parròquia dels terme del castell de Castellet i el propi castell era dit *Castell de Sant Esteve*. Però des del segle XII la capella castellera de Sant Pere de Castellet va agafar la categoria de parròquia, que encara conserva, i la va substituir com a centre de poder. Durant un temps van coexistir les dues parròquies, però quan els llocs de l'Arboç i de la Gornal van passar també a ser parròquies, el lloc de Sant Esteve, malgrat la seva magnífica església romànica, va descendir a la consideració de sufragània (*Gran Penedès* n° 26, p 29)

6.3.3. Els límits de castells i parròquies. Cap el naixement dels municipis

Els termes dels castells i les demarcacions de les parròquies generalment eren coincidents i així s'han mantingut a través dels segles. En alguns casos, a causa de petits reajustaments o canvis en la propietat succeïts al llarg del temps, alguns llocs han arribat a ser administrativament d'un terme i eclesiàsticament d'un altre, però en la majoria dels casos, els límits dels castells termenats, fixats als segles X i XI han estat la base del repartiment municipal. Els límits dels castells d'Esparreguera i de les Espases, documentats conjuntament ja l'any 985 s'han mantingut idèntics en el municipi actual d'Esparreguera, que inclou la zona de Can Tobella, a l'esquerra del Llobregat.

Altres termes municipals han sorgit per la desmembració d'antics termes castellans molt grans. Del Castellvell de Rosanes han sorgit els termes de Castellví de Rosanes, Martorell, Abrera, Sant Esteve Sesrovires, Sant Andreu de la Barca i Castellbisbal. Aquest últim, que era una subinfeudació del bisbe de Barcelona, va mantenir durant tota l'època feudal una personalitat diferenciada i així s'ha mantingut. De la mateixa manera el terme del castell d'Olèrdola s'ha disgregat en els municipis actuals d'Olèrdola, Vilafranca del Penedès, Pacs, les Cabanyes, la Granada, Sant Cugat Sesrovires, Avinyonet del Penedès, Canyelles i Santa Margarida i els Monjos.

Aquesta fragmentació, malgrat que es va fixar definitivament al segle XIX, quan l'Estat liberal va organitzar tot el país en municipis i províncies, havia començat a la pròpia Edat Mitjana, quan una sèrie de llocs, lligats tots ells al comerç, van aconseguir franqueses per a mercats i fires, els quals els donaven una certa independència respecte del poder feudal. Aquestes viles, que no tenien un terme propi gaire més gran que el perímetre de les seves muralles, van consolidar-se com a municipis i van prendre importància demogràfica i econòmica però no van augmentar el seu àmbit territorial.

Com a resultat d'això, les viles més poblades del territori, Martorell, Capellades, Igualada, Sant Sadurní d'Anoia, Vilafranca, l'Arboç o el Vendrell, tenen totes elles un terme molt petit, mentre que el municipi on radica l'antic castell generalment és format per petits nuclis de població escampats en un terme molt gran. Aquest és el cas de Castellví de Rosanes, Subirats, Olèrdola o Castellet i la Gornal, municipis en els quals els límits actuals reflecteixen, en negatiu, la separació del terme casteller primitiu dels pobles i viles més poblats.

Només en uns pocs casos aquests límits han variat substancialment. Es quan el terme de les viles abans esmentades s'ha vist incrementat per l'absorció d'una altra quadra o partida. Això ha passat amb Sant Sadurní d'Anoia, que ha integrat el terme de l'antic municipi, no reeixit, de Monistrol d'Anoia, el Vendrell amb el de Sant Vicenç de Calders, o Martorell amb l'antiga quadra de Sant Genís de Rocafort. En tots aquests casos, els llocs absorbits ja formaven part del terme de l'antic castell matriu.

El repartiment d'un antic terme entre els municipis veïns és un altre tipus d'alteració que ha passat en uns pocs casos, però significatius. A l'Alt Penedès, el terme del castell de la Bleda, antigament part del gran terme d'Olèrdola, es troba avui repartit entre els municipis de Sant Martí Sarroca, Vilafranca del Penedès i Santa Margarida i els Monjos (*Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, vol v. p 72). El mateix ha passat al Baix Llobregat amb el repartiment del municipi de Santa Creu d'Olorda, terme que arribava des del turó del mateix nom fins el Llobregat, el qual el 1916 fou dividit entre Molins de Rei, Sant Feliu de Llobregat, Sant Cugat del Vallès i Sarrià, aquest últim annexionat després a Barcelona, amb la qual cosa els límits comarcals s'han vist alterats.

També hi ha hagut casos d'unions entre termes d'origen diferent. En aquest territori nomé hi ha el de l'actual municipi de Torrelavit, format per la unió dels termes de Terrassola (en origen una part del gran terme del castell de Mediona) i del castell independent de Lavit. Es ben curiosa l'evolució de l'àmbit

territorial del castell de Lavit, el qual comprenia els termes del Pla del Penedès (dit antigament Pla de Santa Maria o Pla de Lavit) i el propi del castell. Durant el segle XIX es va provar de fer amb Terrassola una agrupació dels tres nuclis però el Pla de Lavit se'n va separar i Terrassola i Lavit van acabar units. Malgrat l'origen diferent i els problemes d'integració que van tenir (les vacil·lacions en situar la casa de la vila en són una prova) els dos pobles, que comparteixen un mateix turó on també hi ha les esglésies parroquials romàniques de Santa Maria de Lavit i Sant Marçal de Terrassola (i també hi havia els antics castells) han arribat a una plena integració.

Si es tenen en consideració els factors anteriors, i si es disposa de la documentació necessària, una vegada reintegrats els diferents municipis al terme casteller matriu i corregides les fusions i divisions d'algunes quadres, és relativament fàcil identificar els límits dels castells altmedievals, els quals no són, segurament, massa apartats dels actuals límits municipals. Això és el que ha fet Ignasi Muntaner (1995) per a fixar el terme d'Olèrdola al segle X a partir del document de consagració de l'església de Sant Miquel de l'any 992.

6.4. LA DOCUMENTACIÓ SOBRE VIES ALTMEDIEVALS: CARTULARIS I DIPLOMATARIS

La documentació sobre vies altmedievals és la mateixa que la ja expressada per a conèixer els llocs, les persones o els fets més importants del període, bàsicament els reculls de documentació fets pels poderosos de l'època per justificar el seu poder. Gràcies a l'existència de cartularis i diplomataris, tenim ara constància de la microgeografia del moment. De qui eren els propietaris de molts llocs, de què hi havia en ells i de com va anar evolucionant tot plegat.

6.4.1. Els reculls de documentació més importants

Els cartularis més importants que s'han conservat d'aquesta part de Catalunya, pertanyien a entitats eclesiàstiques, al bisbe de Barcelona i a alguns monestirs. El de Sant Cugat del Vallès ocupa el primer lloc com a font d'informació de la zona, força diferenciat dels demés, però també el de Sant Llorenç del Munt o la col·legiata de Santa Maria de Solsona i, en un període ja més tardà, els monestirs de Santes Creus, Santa Maria de Poblet i Santa Maria de Montserrat.

El cartulari de Sant Cugat ha estat compilat i editat per l'erudit canonge de Vic Josep Rius i Serra en els anys 1945 a 1947, amb el títol *Cartulario de San Cugat del Vallés*, en tres volums, dels quals Pere Roca i Garriga en feu un *Index Toponímic*, editat l'any 1981. Els seu fons documental és importantíssim; sobretot per que fa al Penedès i a l'entorn de Masquefa.

La documentació de la catedral de Barcelona, aplegada en els *Libri Antiquitatum ecclesiae cathedralis*, comprèn més de 2500 documents. En forma de regist ha estat recollida per mossèn Josep Mas entre 1906 i 1921 en les *Notes històriques del Bisbat de Barcelona*. Actualment s'està en procés de publicació dels textos íntegres en el *Diplomatari de la Catedral de Barcelona*, elaborat per Àngel Fàbrega i Grau, dels quals se n'ha publicat el primer volum, que comprèn 346 documents, fins l'any 1000 (1995).

Josep Baucells ha publicat varis reculls de documents de la Pia Almoïna de la Seu de Barcelona dins de la Col·lecció Fonts i Estudis del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, dos dels quals interessent directament la zona estudiada. Un d'ells és *El Llobregat i la Pia Almoïna. Recull de pergamins* (1987) i l'altre *Garraf i la Pia Almoïna de la Seu de Barcelona. Inventari de pergamins* (1990). Ambdós són interessants, però ho és més l'últim, que porta força documents transcrits íntegrament.

La *Col·lecció Diplomàtica del Monestir de Santa Maria de Solsona: el Penedès i altres llocs del Comtat de Barcelona*, recull els documents del segle X al XV sobre propietats de la col·legiata de Solsona i fou publicat, amb un estudi crític, per Antoni Bach (1987) a la mateixa col·lecció.

La tesi doctoral de Pere Puig i Ustrell fou sobre el *Diplomatari de Sant Llorenç de Munt sobre Terrassa*, del qual alguns documents corresponen a llocs de la banda oriental del Llobregat.

Les possessions que tenia el monestir de Santes Creus al Penedès; a Vilafranca, els Monjos i en altres llocs, poden seguir-se amb la publicació del *Llibre Blanc de Santes Creus*, feta per Frederic Udina Martorell el 1947, amb documentació des del segle X al XIII.

El monestir de Poblet també tenien propietats al Penedès, sobretot cap a la zona d'Avinyonet. Joan Pons i Marquès en publicà una part al *Cartulari de Poblet*, col·lecció de documents dels segles XII i XIII feta el 1938 per encàrrec d'Eduard Toda, el qual fou editat per l'Institut d'Estudis Catalans. Recentment, Agustí Altisent n'ha fet una gran recopil·lació amb el nom *Diplomatari de Santa Maria de Poblet*, de la qual s'ha publicat el volum primer (1993).

El pare Benet Ribes i Calaf va fer al segle XVIII uns registres dels documents de propietats de l'antic Arxiu de Montserrat. Com que aquest, juntament amb el monestir, fou destruït durant la Guerra del Francès, les seves notes és l'única documentació que s'ha conservat. Foren publicades per la mateixa Abadía, en col·laboració amb Curial, el 1990 amb el nom de *Història de Montserrat (888 – 1258)*, amb una introducció de Francesc Xavier Altés, als qual van tenir una continuació en els *Annals de Montserrat (1258 - 1485)*, de la mateixa editorial i col·lecció.

Dels reculls de documents d'origen laic cal destacar el *Liber Feudorum Maior* i el recull que va fer Pèire de Marca al segle XVII amb el nom de *Marca*

Hispanica sive limes Hispanicus. El *Liber Feudorum Maior* fou recopil·lat per Francesc Miquel Rossell i publicat pel CSIC en dos volums els anys 1945 i 1947.

Entre els reculls parcials, cal destacar l'obra *El señorío de los Odena a través de la documentación existente en el Archivo Ducal de Medinaceli (990 – Siglo XIII)*, recull crític de 136 documents de la Baronia d'Odena, propietat de la Casa de Cardona, tesi doctoral de la sevillana Maria del Carmen Alvarez (1978). Fou publicada a la Fundació Noguera el 1990 i és bàsic per a les referències al terme de l'antic castell de Claramunt, entre Capellades i Igualada.

Un altre recull parcial, però més concret, l'ofereix la publicació feta per Rafael Conde i Beatriz Canellas del *Llibre Vermell de l'Arboç* (1991) publicat per la Diputació de Tarragona. També n'hi ha de publicats fent referència a Torrelavit (Terrassola i Lavit), Sant Sadurní i altres llocs.

També es poden trobar tota una sèrie de documents que apareixen com apèndixs en obres monogràfiques. Una de molt interessant és l'obra de Bonaventura Pedemonte *Notes per a la Història de la Baronia de Castellvell de Rosanes*, publicada el 1929, la qual és un recull de documents sobre la baronia, molts dels quals els dóna íntegres però traduïts al català. També la *Catalunya Romànica* ofereix íntegres en versió llatina i catalana alguns documents documents, pocs però seleccionats. I en molts d'altres, els qual apareixen citats a la bibliografia.

6.4.2. La informació sobre vies de comunicació

Si la quantitat de documentació és ingent, la informació que dóna és només parcial. No hi ha documents que facin referència directa a camins. Ni itineraris, com en època clàssica, ni relats de viatgers, ni, en aquest moment, lleudes, llistes de mercaderies o drets de peatge. Els documents que interessin solen

ser testaments, donacions, infeudacions, compravendes, permutes i altres operacions immobiliàries en les quals els camins són només un element de referència respecte a l'emplaçament del lloc que interessa definir.

Les afrontacions

En aquest context, les mencions de camins, les quals, quan apareixen, solen fer-ho a les afrontacions són purament fets puntuals i fora d'un context global. Així, són freqüents les referències a una *via* o *strata qui pergit ubique*, un camí que va a qualsevol lloc, el qual camí la majoria de vegades no pot relacionar-se amb cap lloc concret. D'altres vegades el nom del camí ve referenciat amb el del lloc on es dirigeix, com per exemple, *ipsa via qui pergit ad ipsa vide*, o de manera més completa, *in strata publica qui pergit de Fontanedo ad ipso Frexano*, on s'indica el lloc de partida i el d'arribada.

En algunes ocasions, molt poques, potser un deu per cents de les que tenim recollides, l'esment del camí no es fa en referència a un lloc cap a on va o d'on ve, si no que se li adjudica un nom determinat, en funció del seu caràcter o morfologia. Això passa en molt pocs casos, però significatius. El 1158 apareix una *Via Pedrosa* entre els termes de Gelida i de Masquefa, com afrontació d'una donació a Sant Cugat. També una *Calciata Francisca* és esmentada el 978 al terme d'Olèrdola, cap a Santa Margarida i els Monjos, i una *Strata Francisca* el 1057, també a Olèrdola. Una *Via Morisca* era límit del terme noroccidental d'Olèrdola el 992, mentre que hi havia una *Istrata morischa* cap a les Gunyoles el 1045, aquesta també, com totes les altres mencions *in termine de kastrum Olerdule*.

A més, una *Strata Mercadera* (1108) o *Via Mercadera* (1109) és documentada al lloc d'*Araino* (o Aranyó), entre els termes d' Olèrdola i de Lavit (CSC; doc Al *Liber Feudorum Maior* hi ha una menció a una *Strata Barzolnes* (1062), al terme de Piera, que no hem sabut interpretar.

En el document nº 282, del *Cartulari de Poblet*, sense data però molt probablement del segle XII, apareixen com afrontaments de la quadra d'Arboçar, una vegada més a Olèrdola, una *Via Pecorad de Ceguiolas* a l'est i una *Via Pecorale de Mivaiosa* al sud. Efectivament, les Gunyoles es troba a l'Est dels Arboçars (tot plegat ara al terme d'Avinyonet del Penedès) i en mapes actuals encara s'hi consigna una cruïlla de grans carrerades o camins ramaders. Molt més tard, el 1280, la documentació també esmenta una *Carraria Bovatera* al lloc que després serà el Prat de Llobregat, però en aquest cas es tracta clarament d'un camí ramader.

El sentit que puguin tenir aquests noms ha estat molt controvertit, però sembla que no és altre cosa que una referència al lloc on es dirigia el camí. Una *Via Francisca* servia per anar a terra dels francs i una *Via Morisca* servia per anar a terra de moros. De la mateixa manera, una *Estrada de Nefridio* que apareix en els límits del Castellvell de la Marca (circa 990) ve documentada el 1106 com la *via qui pergit ad nefridio sive ad Puteo*, cosa que indica que tant *Nefridio* com *Puteo* són dos noms de lloc.

Les vies *Mercadera*, *Pedrosa* i *Bovatera*, en canvi, deuriem prendre el seu nom d'alguna característica pròpia del camí, el ser ple de pedres (o potser era empedrada ?) o de la funció que exercia. La diferenciació entre la dues *Viae Pecoralia* és deguda només al fet de trobar-se les dues en el mateix document, la qual cosa obliga a diferenciar-les amb els apel·latius de *de Ceguiolas* i *de Mivaiosa*, segurament dos dels llocs per on passaven.

Els esments genèrics de camí que apareixen a la documentació, *via*, *carraria*, *strata*, *calciata*, etc. també per ells mateixos s'ha pensat que podrien tenir un significat. Frederic Pallí en el seu estudi sobre la Via Augusta (1985, p 8) dedica una completa explicació al sentit que tindrien aquestes paraules, la seva importància relativa i la seva possible relació amb camins romans.

El possible que, en alguns casos, quan en un mateix document s'esmenten dos camins amb noms diferents es pugui fer una gradació o quan es parla d'una *via*

calciata (976) o *via que vocatur Calçada* (1067), tots dos a prop de Vilafranca, ens trobem davant d'una via important. Però la majoria de les vegades, la importància d'un camí vindrà determinada, més que pel seu nom, pel lloc d'on ve i pel lloc on es dirigeix.

La toponímia

Una altra font d'informació sobre camins que apareix en els mateixos documents, és la proporcionada pels topònims que hi apareixen, sobretot els microtopònims, el nom dels quals pot relacionar-se, directa o indirectament, amb vies de comunicació. M'he pres la llibertat, a efectes de simplificació, d'anomenar-los *hodònims*, del mot grec hodo., camí. Apareixen en els diferents llengües, cultes o vulgars, parlades o escrites en el moment i proporcionen una interessant informació, la qual, no obstant, com les mencions directes de camins, fan referència també a llocs puntuals d'un itinerari. Cal recordar que són trets de les mateixes font documentals.

Els més coneguts fan referència a llocs actuals, pobles o masies, els orígens dels quals poden rastrejar-se fins a l'Alta Edat Mitjana, com Sant Salvador de la Calçada (1180) o Sant Pere Sacarrera (1030), però la documentació també s'hi troba algun *Manso de Carrera* (Castellví de Rosanes, 1157) o *Mansum de Carraria* (l'Hospitalet de Llobregat, 1125) i altres noms semblants, ara desapareguts. Són innumbrables els *Collum*, *Collo* (i potser també *Quallo*) referits a "coll", encara que algunes formes poden portar a confusió, com *Qolet* o *Quadallo*. Aquest últim podria significar "gual", com *Guadum de s. Margarita* (Olèrdola, 978) o *Guad Vachet* (Monistrol de Montserrat, 1110).

Els graus (*ipsum gradum*. Martorell, 1042) i costes (*ipsa chosta*. Olèrdola, 978) també són part de camins, documentats de vegades com "pujada" o "baixada", segons el sentit des de el que es contempla el lloc. Altres no són tan clares, com *Paradamala* (Subirats, 1095), *ipsa Passada* (Santa Oliva, 1166), *Tancaportes* (Castellet i la Gornal, 1157) o *Puiades* (Sant Sadurní d'Anoia, 1189), però aparentment fan referència a circumstàncies d'un camí determinat.

I encara se'n poden trobar d'altres de més indirectes, com *ipsum Mercadal* (Cervelló, 1091, la Granada, 1133), *Ostalidat* i *Hostaldad* (Subirats, 1060 i 1078) o *ipsum Pontonal* i *ipsum Pontonalem* (Sant Joan Despí, 1142 i 1158).

Alguns microtopònims d'origen controvertit han obert sucosos debats entre els especialistes. Es el cas, per exemple del topònim *Maçana* o *Massana*, el qual, si deriva del llatí faria referència a pomes o pomeres o al menys a arbres fruiters, mentre que si deriva de l'àrab estaria relacionat amb algun hostel de camí. Al menys en el cas del Coll de Can Maçana (el Bruc) en nom actual deriva, com en el de moltes altres masies, del cognom de la família Massana, que posseï el lloc en els segles XVI i XVII. Anteriorment el lloc era conegut com la Pobla de la Guàrdia de Montserrat.

6.5. ELS CAMINS DE LES RODALIES DE BARCELONA

La xarxa de camins als voltants de Barcelona no tenim constància que variés massa en el pas de l'època romana a l'època medieval. Es fa de mal comparar perquè les fonts d'informació són diferents en un i altre cas, però sembla que els vells camins romans no van experimentar massa canvis. Barcelona seguia sent una gran ciutat, el terreny de l'esquerra del Llobregat no presenta obstacles de consideració i els llocs de interès immediat no havien canviat massa.⁹³

⁹³ D'aquests camins, com dels de tot el territori analitzat, es pot trobar una visió de conjunt en el mapa 6.1, situat al final del capítol. En aquest, hi ha la situació exacta dels castells, esglésies, parròquies i altres llocs d'ocupació humana enregistrats en aquesta època i la xarxa de camins que els interrelacionava. En el mapa 6.2 hi ha una simplificació esquemàtica que destaca els grans eixos viaris.

6.5.1. La pervivència de la Via Augusta

Al menys la via que hem anomenat camí de Provençana al capítol anterior seguia vigent i, ara amb més motiu, feia honor al seu nom, ja que la *Villa Provinciana* és documentada ja el 908, i des del 1045 es parla de la *Parrocchia Sancta Eulalia de Provinciana*. Poc més enllà, un altre lloc sobre la mateixa via és denominat Cornellà des de l'any 977, també amb una església parroquial situada exactament on ara hi ha la casa de la Vila i on l'any 1928 es van trobar *in situ* dues columnes amb capitells de tipus califal (GGCC, vol VIII, p 459)⁹⁴. *Cornellà* és també un topònim d'origen llatí acabat amb el sufix *-a/-ana*, que molt possiblement el relaciona amb el *possessor* d'una gran propietat, predi o *fundus*. De fet, el 1001 és esmentada aquí una *Villula de Corneliano* (Moran, 1995, p 55).

Des de Cornellà se seguiria passant a gual el Llobregat, abans de l'inici del delta, fins Sant Boi, lloc també important, com en època romana, que rebia en aquesta època el nom àrab de *Villa Alcalé* (965) i des d'on es podia, també com en època romana, fer els trajecte de la riba dreta del Llobregat o iniciar el camí del Penedès i del Garraf, com es detalla en el seu moment.

Més amunt de Cornellà es troba la capella, romànica però no documentada fins el 1250, de Santa Maria del Bon Viatge, de nom prou significatiu. Al costat hi ha l'església parroquial de Sant Joan Despí, que ja el 1120 era cap d'una demarcació: *in dominicatura... de Sant Ioanne de Pinu*.

Tots aquests llocs són emplaçats sobre l'antic camí romà, com també s'hi situaven els llocs, caps de demarcació, de *Diciano et Miciano* (1068) i *Duodecimo* (1001), dels quals hem fet referència en el capítol anterior. Miçà correspondria a la part baixa de la riera de Sant Just i Duïisme, que és

⁹⁴ En el programa de la Festa Major de Cornellà de 1929, que és a la Cartoteca de Catalunya, hi ha un detallat article sobre la troballa i una bona descripció dels capitells.

documentat el també com a centre de poder (*Dominicaturis... de Duodecimo*, el 1120), era situat on ara hi ha la capella de Sant Pere de Duïsmo o del Romani, ja en terme de Molins de Rei (Jordà, 1985).

De Molins de Rei en amunt a penes hi ha documentació. Els *Molins de Matoses*, origen d'aquesta població, no prenen importància fins al segle XIII i, a més, són situats més en funció del riu que no pas del camí. Només coneixem una sèrie de forteses, les quals eren situades en turons propers a la vora del riu i, per tant, també a la vora del camí. En primer lloc, encara en terme de Molins de Rei, la torre que centrava l'*Alaudio de Cidro* o Ciuró (1044), que a partir del segle XIV, quan s'hi construeix un castell, és dit Castellciuró, i, més riu amunt, els importants castells del Papiol i de Castellbisbal.

El castell del Papiol no és documentat fins el 1116, quan fou infeudat directament per Ramon Berenguer III, i ha estat sempre el centre d'una petita baronia. El nom, que es repeteix en diversos llocs del Penedès, precisa les característiques del lloc, un turó aïllat i arrodonit, i deriva del llatí vulgar *pupea* o *poppia*, mamella. És curiós que en aquest turó, ara centre del municipi actual, el castell hi sigui documentat tant tardanament i que l'església parroquial no hi fos traslladada fins el 1315 des del seu emplaçament primitiu, al turó de Puig Madrona.

El castell Bisbal era situat en un cingle que cau perpendicularment sobre la estreta plana que aquí fa el Llobregat, on encara se'n conserven les restes. El seu emplaçament controla clarament el pas des de Barcelona i també el de la via procedent de Rubí i del Vallès. És documentat el 1013 amb el nom de *Castrum Episcopale olim... Benevivere* com a possessió del Bisbe de Barcelona. Des de l'inici és infeudat als Castellvell, els qual posseïen, entre d'altres, la baronia del Castellvell de Rosanes, el destí de la qual seguí durant tota l'època feudal i moderna.

L'últim lloc a considerar en aquest camí és el Pont del Diable. No estem en condicions per a afirmar-ho amb certesa, però el pont és possible que ja no

existís, al menys durant un temps considerable d'aquesta període. Els ponts romans, fets de pedra i argamassa, eren molt resistents, però la força dels rius mediterranis, sobretot en passar per un congost, pot ser molt violenta. En les referències a riuades del Llobregat recollides per Codina (1971) i Gelabert (1973) es fa referència a una primera riuada documentada el 1143 "la qual degué de ser molt grossa, ja que va destruir el pont romà del Congost de Martorell".

Sembla ser que l'origen de la notícia és només una deixa feta aquest any per a la reconstrucció del pont. Però, com acostuma a passar, el document és molt poc explícit, podria ser que el pont fes anys, o fins i tot segles, que estigués enderrocat, i també podria ser que el pont estigués malmès però no enderrocat. De totes maneres hi ha dues dates extremes que poden donar alguna informació més. Una d'elles és el primer esment de l'existència d'una població i una parròquia dita de *Sancta Maria in foro Martorelio*, l'any 1032 situada en el lloc dit després la Vila. Si el pont hagués estat enderrocat, no hauria hagut cap poble ni cap església en un lloc tant poc avinent, el qual només s'explica per l'existència d'una camí procedent del dit pont. L'altra, incontrovertible és la construcció de l'arc gòtic, sobre estreps romans, el 1283.

6.5.2. Els altres camins

Les rutes situades al nord del camí de Provençana, segueixen, poc més o menys, pels mateixos itineraris de l'època anterior, però ara tenim l'avantatge de tenir, a més de la constància arqueològica, algunes dades documentals que ens orienten.

Del coll d'Enforcats sortia una via que seguia l'actual carrer de Sants fins a Collblanc. Podria ser el que Carreras Candi (1910) anomenava *Via Inforcata*, que segons el seu mapa arribava fins el Coll de Codines. Sigui com fos, el cas es que el camí s'ajuntava a Collblanc amb l'altra via romana coneguda ara com

la Travessera. En aquesta cruïlla o molt a prop hi havia el lloc anomenat *Terrarios Albos* el 986, que Josep Moran situa en el curs de la Riera Blanca (*GGCC* vol VIII. Mapa). L'adjectiu "blanc" apunta una possible relació entre aquests tres llocs.

Més enllà, el camí seguia la mateixa via romana al llarg de la qual trobem ara l'església parròquia de Santa Maria d'Esplugues, ja documentada el 1059 (*Atles del Baix Llobregat*, p 65. Mapa. M Pagès). La via no passava pel costat de l'església, situada al costat de la timba, sinó un xic més al nord, pel barri del Raval. Segurament en aquest punt hi havia la bifurcació amb el camí que procedia de la part alta del pla de Barcelona. De Sant Gervasi de Cassoles a Sarrià hi havia un camí paral·lel a la travessera i segurament també d'origen romà. La continuació d'aquest camí cap a l'oest es feia pel lloc de *Petras Albas*, ja documentat el 986 (Moran (*GGCC*) vol VIII. Mapa) i pel Coll de Finestrelles, documentat un segle més tard (*Catalunya Romànica XX*, pp 341: *Collo de Finestrelles*). Aquest coll era situat al vessant sud del turó de Sant Pere Màrtir i la continuació del camí anava, fins el segle XIX, directament cap el poble d'Esplugues. La proposta de camins veïnals de l'ajuntament d'Esplugues de 1855 encara esmenta el *Camino de Herradura de Finestrelles*, que sortia del poble i anava directament a Sarrià (AHDB, lligall OP 2911).

Després del raval, la via es dirigia directament cap el nucli urbà de Sant Just Desvern. L'església parroquial de *Sancti Iusti de Vercio*, documentada el 1068 (*Catalunya Romànica*, XX p 308), amb la torre que tenia al costat (ara desapareguda) era el centre de la part alta de la riera de Sant Just, anomenada llavors vall de Verç.

El lloc assenyala també el final de l'itinerari indiscutit de la via romana, com es va assenyalar en el capítol anterior. Però si d'època romana tenim poca informació, per a aquest moment comptem més possibilitats, les quals presenten nucli urbà de Sant Just com una important cruïlla de camins.

D'una banda, el camí procedent de Barcelona, és a dir, el que anem resseguint, travessava la riera per can Roldan i continuava fins a trobar la riera de la Salut (o de Santa Creu) per a enfilarse, riera amunt fins arribar a Santa Creu d'Olorda. Aquest camí, possiblement d'arrels romanes, té un tram, justament en el límit entre els termes de Sant Just i Sant Feliu de Llobregat, on el camí és profundament tallat a la roca fins a una fondària d'uns dos metres.

Perpendicularment a aquest camí, i seguint el curs de la riera, hi ha el camí que s'enfila per la capçalera i arriba directament a l'església de Vallvidrera. En direcció contrària, la riera és camí encara actualment s'arriba sense dificultat a Sant Feliu de Llobregat, on enllaçava amb el camí de la vora del riu.

De l'antiga església de *Sancti Felicis*, documentada el 1012 (*Atlas del Baix Llobregat*, p 65. Mapa (M Pagès)) és desconeguda la seva situació exacta, i del camí entre Sant Just i Sant Feliu se n'ha tractat extensament en el capítol anterior en tractar de situar l'itinerari de la via Augusta. Aquí només voldríem recordar l'existència, entre el Llobregat i Sant Just, d'una *via qui transit per ipsa fornace et pervadit usque ad ecclesiam Sancti Iusti de Vercio*. (LFM, doc 357(1058)).

Cal recordar que el lloc de Vallvidrera és situat a la part alta d'un afluent del Llobregat, la riera de Vallvidrera, que té la seva confluència aigua amunt de Molins de Rei i forma una espècie de vall paral·lela i a contracorrent del sentit del riu. Per això, els camins més directes per anar des de Vallvidrera fins al Llobregat no ha seguit mai el curs de la riera sinó que n'hi d'altres que travessen tots pels turons que formen la carena divisòria entre els dos rius.

A més del camí de la vall de Verç, ja esmentat, un de més important seguia per tota aquesta carena fins al turó de la Creu d'Olorda on el 998 ja hi havia edificada una torre envoltada d'un petit poble (*CSC*, doc 331: *in terminio de Olorda, turre qui fuit de qd. Suniario, cum ipsos domos qui ibidem sunt*). Aquesta torre més tard va convertir-se en castell i el lloc es convertí en el

centre d'un municipi, estès fins el Llobregat, que desaparegué a principis del segle XX, després de que, segles abans desaparegués el camí⁹⁵.

6.6. ELS CAMINS DEL LLOBREGAT CAP EL PENEDÈS.

6.6.1. Del Llobregat al Penedès pel curs baix de l'Anoia

La comunicació des del pont de Martorell cap el Penedès per la val baixa del riu Anoia hauria de fer-se sobre les restes de la mateixa via Augusta que hem descrit a l'apartat anterior. Però aquest suposat fet no és gens evident. Tota aquesta vall, des de Sant Sadurní fins a Martorell, és molt abrupta i encinglerada i, els camins situats a mig vessant o al pla del riu, si no s'hi fan obres de consolidació continuades es malmeten ràpidament. Una de les raons per la qual és tant difícil situar l'itinerari de la via Augusta en aquest trajecte, és perquè és igualment difícil de situar el dels camins medievals i moderns. Tenim constància documental del trajecte del camí al segle XIX, però les seves restes gairebé han desaparegut.

En una primera etapa, des de l'església de Santa Maria de Martorell, a la vila, fins a la capella preromànica de Santa Margarida, el camí potser seguia el mateix trajecte de la via romana, per la vora dreta de l'Anoia. Però tenint en compte el fort pendent del terreny, documentat *Vangustellum* (o Congostell) el 1042, és possible que a causa del l'anorreament de vell camí romà per manca de manteniment, ja en aquesta època travessés el riu fins el lloc del Pontarró,

⁹⁵ D'aquest camí i de la dreuera que baixava pel torrent de les Torres (amb referència a la torre de Vallonzella) fins a Sant Feliu se'n tracta més acuradament en el capítol següent.

com va fer en èpoques posteriors, passant el riu a gual dues vegades. Es un tram més llarg però més fàcil trajecte i l'Anoia és fàcil de travessar tot l'any, excepte en els períodes de pluges continuades.

Des de Santa Margarida el camí seguiria per la dreta de l'Anoia, com ho feia la Via Augusta, fins el terme de Castellví de Rosanes. Aquí, en el límit entre els dos termes es troba un lloc de molt difícil trànsit, anomenat el pas de Ribarroja. Respecte a aquest lloc tenim enregistrats, al segle XIX, nombroses queixes i enfrontaments pels problemes que ocasionava el seu manteniment. Problemes insalvables, els quals no van resoldre's fins a la construcció d'una carretera de nova planta, a principis del segle XIX, que abandonava aquest lloc⁹⁶. Per a salvar aquest punt, mentre la via romana passava a l'altra banda de l'Anoia, el camí medieval, fet amb uns altres criteris i atenent a unes altres necessitats, abandonava la vora de l'Anoia i pujava costa amunt, diagonalment, en direcció a l'actual casc urbà de Gelida. Evidentment era només un camí per fer-lo a peu o amb animals.

Aquest camí, que encara existeix malgrat que només és practicable a trossos, travessa dos petits nuclis habitats d'origen medieval del terme de Castellví de Rosanes. En primer lloc arribava al petit poblet anomenat els Angels, agrupat en torn a la capella de Santa Maria dels Angels, documentada el 1204, quan s'hi instituï un benifet. Aquest lloc, a partir del 1714 i fins a meitat del segle XX, fou el centre parroquial del municipi. A continuació travessava el lloc de Miralles, el qual ja existia el 1210 i on, el 1414, es fundà un convent agustinià. Des d'aquí el camí anava directament fins a Gelida, passant pel costat d'un lloc, de situació no ben aclarida, anomenat *Manso Palau* el 1143, lloc que posteriorment es dividí en diferents masies (Rovira (*Sel·lecció de Documentss*) Doc 43: 1214).

⁹⁶ Es un lloc, en terreny argilós, on el riu fa un petit colze i topa amb la riba per on passava el camí, menjant contínuament la vora i deixant el camí exposat a esllavissades. En el capítol 9 es tracta el tema més detalladament, a partir de la nombrosa documentació de l'Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona.

Gelida era només un castell, documentat ja al segle X, juntament amb la seva església de Sant Pere (1086), però el camí de referència no anava al castell, al menys directament, sinó fins el poble actual on, el 1256 consta que hi havia el coll de Sant Miquel i que una anomenada “Vila de Sant Miquel” hi és documentada el 1061 (*ACA. Pergamins RB I, cap 14, nº 278*). En el document de 1256, una de les afrontacions especifica que pel coll de Sant Miquel hi passa el camí que va a Martorell (Rovira, 1993). Tot plegat situat al redós de la capella romànica de Sant Miquel, antecessora de l’actual església parroquial. En aquest lloc, a més del coll, hi havia la cruïlla amb el camí que unia Corbera amb Esparreguera passant pel castell de Gelida, camí també de gran importància i que, a la llarga, ha estat el que ha donat la seva característica bàsica al casc urbà de Gelida, allargassat a la carena per on aquest camí baixava des del castell fins a l’Anoia.

Des de Gelida, la continuació del camí anterior tenia dues opcions, una és la de tornar a la vora de l’Anoia i entrar a la plana penedesenca per Sant Sadurní, i l’altra, seguir per zona muntanyosa fins el proper castell de Subirats. Per a complir la primera opció arribaria fins el Puig de Sant Pere, actualment anomenat Barriada del Puig, i on es documenta un Mas de Sant Pere el 1142; des d’aquí fins a l’Anoia és una baixada suau utilitzada encara ara i per l’esquerra del riu hi ha un pas relativament fàcil fins el Pas de Piles. Aquest lloc és un punt interessant, el qual, segons escriu Coromines a la seva *Onomasticon Cataloniae*, és documentat el 1163: *ipsas Pilas*. Potser aquestes “piles” eren el que restava d’un pont romà.

Per a complir amb l’altra opció i enllaçar amb el castell de Subirats ho faria pel Mas de la Torre Vella, nom documentat així el 1346, potser quan ja la torre era obsoleta, i que correspon a l’actual masia de Can Martí de Dalt, la qual conserva encara al seu pati restes dels fonaments d’una torre circular. El lloc és situat a meitat de camí entre els castells de Gelida i Subirats i a prop de l’actual carretera que duu a la Torre Ramona, al peu del castell de Subirats.

6.6.2. Del Llobregat al Penedès per la riera de Corbera

Entre les dues grans baronies de Castellvell de Rosanes i de Cervelló hi havia un petit territori controlat pel Castell de Corbera, situat com una cunya entres els dos territoris. Encara avui dia forma el municipi de Corbera de Llobregat, el qual té una forma allargassada, des del Llobregat cap a ponent. Es un fet lògic si es té en compte que comprèn tota la vall de l'afluent del Llobregat dit riera de Corbera. Però per arribar actualment al poble de Corbera, cal passar per la carretera de València, per la riera de Cervelló, i, des de la Palma seguir aigua amunt pel seu afluent la riera de Rafamans. La riera de Corbera actualment no apareix en absolut com l'eix vertebrador de l'actual municipi, però això no vol dir que no ho fos quan es va formar la baronia.

El lloc per on el terme de Corbera arriba al Llobregat és situat entre la desembocadura de la riera de Corbera i l'esperó rocós de Roca de Droc, davant mateix de la confluència de la riera de Rubí o de les Arenes amb el Llobregat. En aquest lloc va haver-hi durant molts segles la barca per a passar el riu que ha donat nom a Sant Andreu de la Barca. Segurament en aquest moment encara no hi era establerta, però per el qual proper es passava el riu i seguint per la riera s'arribava al Castell de Corbera.

A la *Crònica del rei en Pere*, de Bernat Desclot, hi ha una frase que representa la primera menció, encara que indirecta, de l'esmentat gual. En el capítol 75, corresponent al juliol de 1280, exposa com els nobles revoltats contra el rei arribaren fins a les portes de Barcelona "*E les gens de Barcelona exiren defora ab lurs armes molt abrivadament e encalçaren-los grans dues legües; si que'ls desbarataren e cuydaren retenir en Ramon Folch de Cardona. Mas en Gombau de Benavent, un cavaler qui era veguer per lo rey en Barcelona, no volc que passassen l'aygua del Llobregat, e els cavalers feren lo camí de Corbera etornant-se hujats e nafrats, ésl e lurs cavayls*". Encara que la menció és posterior a l'època que tractem, creiem que la cita destaca la importància d'aquest pas sobre el Llobregat i també la del camí que des d'ell conduïa a Corbera i el Penedès.

El castell de Corbera, era situat dalt d'un turó entre les rieres de Corbera i Rafamans. Avui el castell ha desaparegut, substituït per les edificacions de la barriada coneguda com Corbera de Dalt. El lloc és doblement estratègic, com a emplaçament defensiu i perquè a al ser situat entre les dues valls, les comunicacions s'obren com un ventall en totes direccions. Seguint per la vora de la riera de Corbera hi ha pas directe amb el castell de Gelida a través del coll d'Oller, i, si es travessa la riera de Rafamans, s'arriba al monestir de Sant Ponç de Corbera, documentat el 1068 i del qual en resta una magnífica església romànica. Des de Sant Ponç es pot arribar tant a Vallirana com al Coll de la Creu d'Ordal.

D'altra banda, si sense perdre la direcció original, se segueix en direcció al Oest, s'arriba al lloc de l'Amunt, ara un petit agrupament de cases, però amb una església preromànica dedicada a Sant Cristòfol. Des d'aquí, pujant per entre el Roc de Forrellac i el Puig d'Agullons es creua el coll del Portell, passat el qual s'arriba fàcilment pel fondal del Mas Granada al poble d'Ordal, que obre el pas tant cap el castell de Subirats com cap a la plana del Penedès.

6.6.3. Del Llobregat al Penedès per la riera de Cervelló

La construcció de la carretera del pont de Molins de Rei cap el Penedès pel coll de la Creu d'Ordal ha transformat completament la xarxa viària antiga. Fins i tot costa imaginar com serien els camins anteriors i dels que tenim poques referències documentals, però la mateixa existència del castell de Cervelló, amb un extens terme centrat per la riera del seu nom, és, per sí mateix, una prova de la importància d'aquesta ruta.

El terme del castell de Cervelló, repartit en diferents quadres, arribava des la vora dreta del Llobregat, de Pallejà a Santa Coloma de Cervelló, passant per Sant Vicenç dels Horts, fins al límit occidental de l'actual comarca del Baix

Llobregat, des de Sant Ponç de Corbera (malgrat el nom, situada encara al terme municipal de Cervelló), Vallirana, Torrelles de Llobregat, i, en un moment donat, fins a Olesa de Bonesvalls, on el 1262, Guillem de Cervelló feu construir l'hospital dit encara de Cervelló. D'aquest extens territori la vila de Sant Vicenç dels Horts en va acabar sent el centre econòmic i algunes de les quadres, com Pallejà o Torrelles, van formar nissagues pròpies, Finalment, la baronia va acabar desintegrant-se, com tantes d'altres.

El lloc per on es tradicionalment es passava el Llobregat és Sant Vicenç dels Horts, a la dreta de la riera, població documentada com la vila de *Garrosa* el 955 juntament amb la *domum s Vincentii* i el camí. De la vila al castell segurament es passava, no pas per la vora de la riera, sinó pel coll de Mas Vila, dit antigament de Rabassa, per on la comunicació és més directa i sense problemes de riuades (*GGCC* (1982) vol VIII pp 443).

Des del castell en amunt ja és més difícil de destriar entre un munt de possibilitats. Seguint per la vora dreta de la riera s'arriba a Vallirana, lloc documentat com una vall, *Valle Irana*, el 949, on el monestir de Sant Cugat tenia un important alou. Des d'aquí fins al coll de la Creu d'Ordal era possible arribar-hi, però amb dificultats. Només cal recordar que la magna obra en la construcció de la carretera d'Ordal al segle XVII fou la construcció del Pont del Lledoner, pont considerat ja poc després com obra digna de l'antiguitat, i celebrat (i dibuixat) pel propi Laborde, però que no s'acabà fins a 1802 (Esteves (1995) p 22). Anteriorment es podria passar pel Coll Verdaguer i anar a buscar el camí de Sant Ponç de Corbera o bé travessar pel Fondo de l'Osca, entre els dos Puig Bernat, per a enllaçar amb el coll de la Creu d'Ordal i baixar cap el Penedès, però tot això són, de moment, només possibilitats.

Creiem que tenia força més importància una altra variant, la qual porta cap el Penedès, però enllaçant a Olesa de Bonesvalls amb el camí antic que travessa el Garraf a partir de Sant Boi i Begues. Que el senyor del castell de Cervelló edificués un hospital al segle XIII en un extrem de les seves possessions com era Olesa de Bonesvalls té una explicació, fer més fàcil i, per tant, potenciar el

“seu” camí. Si n’hi hagués hagut un altre de més interès per a ell, segurament l’Hospital de Cervelló es trobaria sobre aquesta ruta. A més en un document del cartulari de Sant Cugat, el nº 132, de l’any 979, hi ha esmentada *ipsa strata que pergit ad ipsa Marcha* en les afrontacions al sud i oest. Tenint en compte que l’alou de Sant Cugat era situat cap a Sant Silvestre, a la Vall d’Arús, és a dir, al sud del terme, el camí de la Marca (se sobreentén que del Penedès), molt probablement anava des de Vallirana cap el Sud.

Des d’Oleseta hi ha un camí tradicional retolat a la cartografia com *Camí de Vallirana* que segueix tot el Fondo del Molí fins a passar, pel Coll Correscal, a la capçalera de la riera de Vallirana (nom que pren aquí la riera de Cervelló). És el camí més curt entre les dues poblacions. Si, per la seva condició de camí de fons de riera, aquest pas no hagués pres importància sinó en època posterior, hi ha un camí carener no gaire més llarg que, a més, fa divisòria entre els termes d’Oleseta i de Begues (antigament part de la baronia d’Eramprunyà). Aquest camí surt de Vallirana pel Pla de les Basses Roges, passa pel Puig Saiada, el Montau i el Puig de l’Antiga i arriba a Oleseta per la carena entre el Fondo de Matabous i la riera de Begues. Un d’aquest dos podria ser l’enllaç més avinent entre Cervelló i el Penedès⁹⁷.

6.6.4. Del Llobregat al Penedès per l’interior del massís de Garraf

El camí que en època romana anava des de Sant Boi a les Gunyoles, passant per Begues i Olesa de Bones Valls és evident que seguia vigent. Cal només esmentar la topada entre cristians i musulmans del 898 a *Bighassh*, “al camí de

⁹⁷ En el moment de tancar aquesta redacció, ha arribat a les meves mans una monografia sobre l’hospital de Cervelló on hi ha un paràgraf que avala la nostra hipòtesi: “*El camí de Vallirana*. Camí que passava pel pla de les Bassioles i baixava al fondal de can Prunera. En parla el document fundacional de l’Hospital a l’assignar-li el molí de Viner i després, en donació a part, la Planella i la seva sèquia. És un indicatiu més de l’antiga comunicació que hi havia entre els diferents dominis dels Cervelló. Avui la nova urbanització ha refet aquesta comunicació, que arriba a Oleseta amb pista forestal” (Misser (1993) p 54. Nota 14)

Barcelona". Però l'emplaçament del castell que centrava la baronia d'Eramprunyà lluny d'aquesta ruta demostra que la situació era més complexa.

Les restes del castell d'Eramprunyà, dit al segle X Castell de Rosanes, com el que controlava la ruta de l'Anoia, es troben al terme de Gavà sobre mateix del lloc conegut com Bruguers, a la carretera entre Gavà i Begues. Era el cap d'una extensa baronia que anava per la vora del mar des de l'actual Viladecans, en ple delta del Llobregat, fins a les Costes de Garraf, mentre que per l'interior arribava al Puig de la Mola, trífini amb les baronies de Cervelló i Olèrdola.

El lloc de Capdàsens, on al segle XI es va edificar un monestir que va tenir una curta duració, es va segregar molt aviat. També era un lloc diferenciat el de Sant Climent de Llobregat, on hi havia la torre d'Almafar i que en un principi comprenia també el lloc de Viladecans. El lloc de Sales, d'origen romà, era a l'extrem del territori, al començament del delta del Llobregat. També Castelldefels, que si al principi era un monestir dedicat a Santa Maria i depenent de sant Cugat del Vallès, finalment va acabar lligat estretament a la baronia.

En tot aquest territori s'hi troba tota una complexa xarxa de camins, des del Llobregat al Garraf i des del Delta cap a l'interior. Hem de creure que l'inici dels més importants, per la banda del Llobregat, era a Sant Boi, a fora de la baronia, però al delta, la *Carraria Boverera*, (documentada així des de l'any 1280) travessava el riu pel Prat de Sant Boi i és esmentada el 1147 a Viladecans com *carraria publica que itur ad pratum (Dipomatari de Solsona nº 54)*. A Viladecans es trobaria amb l'antic camí romà que seguia tota la vora del delta, en aquell moment estuari, dit de l'Arena, el qual seguiria per Gavà i Castelldefels cap el turó de la Cova Fumada, a l'extrem del delta i on comença el camí de les Costes de Garraf. Al final de la plana hi havia la *Torre Barona*, documentada des del segle XII.

El camí de les Costes seria només un corriol que anava a ran de mar però per les altures. En aquest trajecte hi són documentats el lloc de *ipso Garrafo* (1011) i el *Collo de Falconera* (1163). Més importància tindria el camí que apareix en les afrontacions septentrionals de dos documents del Monestir de Sant Vicenç de Campdàsens o de Pedrabona, les quals apareixen com *in cacumine ipsius serre et in via que vadit ad isa Sentith sicut versantur aque* en el de 1159 i *in cacumine isius serra de Perietibus et in via que vadit ad ipsam Sentich* en el de 1163.

Aquest camí de la Sentiu, documentat entre Sitges i Begues era un camí realment important en aquell moment. Anava per la línia divisòria entre els dos termes, que també és carena entre la conca de la riera de Begues i els torrents que desguassen al Mediterrani, i seguia, cap a ponent, en direcció a Jafre i al castell de Ribes. Jafre de Garraf és un petit poble, avui despoblat, amb una capella romànica dedicada a Santa Maria. Es documenta al cartulari de Sant Cugat el 1143 com *locum de Jafar*. El castell de Ribes és un dels punts clau en la reorganització comtal del Penedès.

En direcció a llevant, el camí arribava evidentment a la Sentiu, passant primer pel camp Gras, una gran dolina al mig del massís, anomenada *Campo Grasso* el 1172 i, després possiblement pel coll anomenat *Colldegua* el 1793, que segurament era el pas documentat *Collum de Guarras Comatas* el 1110. La vall de la Sentiu, ja a Gavà, és situada a la banda meridional del turó on s'edificà el Castell d'Eramprunyà. Aquesta vall, documentada des del 982 (*ipsa Sentiz*) era un dels llocs poblats des de més antic del terme d'Eramprunya. Era format per un conjunt de masies i molins, una de les quals, can Dardena, era coneguda al segle XIV com torre de la Sentiu (Campmany, Alonso, 1999). Des d'aquest lloc la continuació del camí es feia pel *Mansum de Calamoch*, citat el 1143, sota el turó de Calamot, on hi ha les restes d'un poblat ibèric, fins a arribar finalment al nucli de Gavà, on s'ajuntava amb el camí del litoral.

Del mateix lloc de Gavà, avui poble obert però amb tradició d'haver-hi existit una torre (Soler Vidal, 1999), i en tot cas documentat des de molt antic

(*Gevanum*, 1011) sortia una altre camí en direcció al Penedès. Aquest anava per la carena entre el torrent de Males Bragues (possiblement la *Vallem Vultureram* documentada també el 1011) i la riera de Sant Llorenç, fins a arribar al lloc avui conegut com Bruguers, sota mateix del castell d'Eramprunyà, on hi ha el santuari de Santa Maria de Bruguers.

A l'actual Bruguers s'ha produït una curiosa permuta, puix l'antic lloc de Bruguers, on hi havia el mas de *Bruger Vedos* i l'església de Santa Maria, era situat *in Era Ventosa*, en un altre lloc, mentre que aquí hi havia el lloc del Sitjar (*ipso Ciiare*, 987) amb l'església de Santa Magdalena, fundada el 1208 per Ferrer de Sant Martí, senyor de la baronia. A final d'aquest segle o en el següent es va produir el canvi de nom. Amb un nom o amb un altre el lloc ha estat un lloc de pas des d'un primer moment, i és possible que la necròpolis medieval de Rocabruna, on s'ha trobat una inscripció datada el 987 i situada bastant a prop de Bruguers, fos el cementiri del lloc del Sitjar.

Bruguers és, actualment, el lloc més avinent per a pujar al castell d'Eramprunyà, però s'ha de salvar un important desnivell. La carretera actual, que és carenera des de Gavà fins a aquest lloc, es transforma a partir d'aquí en una carretera de mitja vessant que segueix aproximadament una corba de nivell. Probablement aquest tram sigui obra del mateix segle XIX i no té res a veure amb el camí medieval. Si aquest seguia pel peu del castell, podia continuar per la carena del castell en direcció a Begues, passar per sota el turó de la Desfeta, al mateix límit dels termes, i arribar sense impediment fins a la Rectoria Vella de Begues, on hi ha la primitiva església parroquial de Sant Cristòfol, i enllaçar aquí amb el camí que venia de Sant Climent i Sant Boi i anava cap el Penedès.

Totes aquestes mencions de camins medievals pel massís de Garraf no han de fer perdre de vista, sinó confirmar-ho, que el camí més important que anava del Llobregat al Penedès creuant pel centre del Garraf seguia sent el que naixia a Sant Boi i, passant per Sant Climent, Begues i Olesa de Bonesvalls, desembocava al Penedès per les Gunyoles. A més de la ja citada menció de

Begues el 898, el camí és ben documentat, encara que, com és habitual en la documentació d'aquest període, amb citacions puntuals.

El lloc d'Almafar, que es correspon a l'actual Sant Climent de Llobregat, és ben documentat al segle X: *in termino de Rodanes, quo vocant Erapruniano, in locum que nucupant Almafar* (CSC, docs 131 i 187, anys 978 i 986), on hi havia una torre i una església dedicada a Sant Climent. Que hi passava un camí, segurament procedent de Sant Boi, es pot confirmar en un altre document del mateix de l'any 970 (CSC, nº 92), on s'especifica en una donació d'un terreny a Santa Maria de Castelldefels: *Et affronta hec omnia: de circi in via de s. Clemento, et de aquilonis in terminio de Monte Baio, et de meridie in via, et de occiduo in ipso torrente, qui discurrit*. Es a dir, que l'indava a l'est amb el Mont Baig, l'actual turó de Sant Ramon, entre Sant Boi i Sant Climent i al nord amb el camí de l'església de Sant Climent del lloc d'Almafar. El torrent que fa el límit oest és la pròpia riera de Sant Climent i el camí que ja al sud podria ser el camí que unia el lloc d'Almafar amb la seva dependència de Viladecans.

Des de Sant Climent cap a ponent el camí passaria per la carena entre les rieres de les Comes i de Salom, on encara hi ha un camí conegut com la Carrerada. Aquesta carena arriba fins a sota el puig d'Endí, trifini entre els termes de Sant Climent, Torrelles de Llobregat i Begues, des d'on el camí seguiria en la mateixa direcció i, baixant per les Marrades d'en Grau arribaria a prop de la Rectoria Vella, on, com hem exposat anteriorment, hi ha la primitiva església parroquial de Sant Cristòfol de Begues i, possiblement, es produïa l'enllaç amb el camí procedent del castell d'Eramprunyà.

Es possible que des de la Rectoria Vella, el camí fes com el camí posterior i l'actual carretera, els quals baixen fins el fons de la vall de la riera de Begues i, seguint per la vora de la riera, continuen aigua avall fins al poble d'Olesa de Bonesvalls. Es fama que el camí tradicional, anterior a la carretera del 1927-28, travessava la riera fins a nou vegades entre Begues i Oleseta (Misser, 1993, p 54). Encara que no sempre la carretera segueix el trajecte del camí, no s'aparten molt l'un de l'altre.

Amb tot, existeix la possibilitat de que el camí primitiu anés pel mig del pla de Begues i arribés directament fins a la capella de Santa Eulàlia. Aquesta capella, de la qual ja parlen Zamora i Madoz, és obra del segle XVIII feta sobre una edificació anterior i no és documentada fins al segle XVI (Viñas, Tutusaus, Parellada, Medina, 1999), però podria ser més antiga. Des de la capella, el camí puja pel tram anomenat ara camí del Pi Gros, arriba al coll conegut com pla del Montau, on és possible que s'unís amb el que procedeix de la vall de Cervelló, i baixessin junts pel camí de l'Antiga fins el poble d'Oleseta. Com es pot comprovar no hi massa indicis per a la preferència d'aquest camí sobre el del fons de la vall, però, si més no, té l'avantatge de ser més directe i, per tant, més curt, sense ser massa abrupte.

Olesa de Bonesvalls (dita també Oleseta per a distingir-la de la vila d'Olesa de Montserrat) és un topònim, segurament d'origen prerromà, escrit inicialment *Osevesa* i documentat des del 955. Aquest any, Cultumen feu donació a Sant Cugat d'un terreny *in loco que dicunt Osevesa, que afrontat: de oriente et de meridie in terra de Taleisa, femina, vel filiis suis, et de occiduo in ipsa villa antica, et de circi in terra de Taleisa, femina, vel filiis suis* (CSC, doc 42). Igualment, l'església parroquial de Sant Joan sabem era inicialment era romànica i que existia ja l'any 1183 (*Gran Penedès* n° 38, p 25).

Des del costat de l'església de Sant Joan, el camí és de suposar que creuava la riera de Begues i per la riba esquerra arribava sense dificultat fins a l'hospital de Cervelló. Una vegada passat l'Hospital, abandonava definitivament la riera i anava per can Mitjans, que possiblement, però no amb massa seguretat, sigui el lloc dit *Villasecha* al segle XI, i per la Gavarra, potser el lloc del mateix nom documentat el 992, fins a arribar al coll de Garró.

El coll de Garró, que no és estrictament un coll sinó un gual sobre la riera d'aquest nom (o torrent de la Passada), és la porta del Penedès. Es el lloc on conflueixen les dues grans carrerades, la carrerada General (o de la Segarra) que ve de la Llacuna i la carrerada de Cerdanya que travessa tot el rerapaís de

Sitges i Vilanova, i és també per on passa la carretera BV-2411, successora de l'antic camí. Possiblement la via romana ja arribava al Penedès per aquest lloc i la referència, al document de 955, a *ipsa villa antica* situada a l'oest d' Olesa de Bonesvalls es pugui identificar amb les Gunyoles, a la sortida del coll de Garró.

6.7. ELS CAMINS DE MARTORELL CAP EL VALLÈS, EL BAGES I L'ANOIA.

El Pont del Diable era un punt de confluència viària molt important en època romana i encara seguia sent-ho en època altmedieval. L'itinerari dels camins potser s'havia modificat, com hem comprovat ja en el cas de l'antiga Via Augusta cap el Penedès, però tots ells resolien una necessitat de comunicació i, per tant, és conservaven. D'uns en tenim més informació que d'altres, però si a la que posseïm hi afegim la d'èpoques posteriors, podem identificar-los amb força més claredat que no pas en època romana.

6.7.1. El camí de Martorell cap el Vallès per l'antiga via Augusta

Del trajecte de la via Augusta cap el Vallès no en tenim massa informació, creiem que començava a can Coromines, seguia per la barriada del Raval i per can Riquet i can Campanyà, tots a Castellbisbal, i per can Serrafossa i can Casanoves a Rubí, passava pel propi nucli urbà de Rubí i seguia cap a Sant Cugat del Vallès. Hem fet referència en el capítol anterior a l'existència de la capella dita primitivament Sant Genís de Rubí, i documentada només el 1080.

La decadència posterior d'aquest antic camí romà sembla incontestable i es manifesta per l'absència de cap més esment de la capella i en l'existència, al

seu costat mateix, de les restes d'una fortificació, que no reeixí, possiblement l'emplaçament del primer castell de Rubí. Actualment les restes de la capella són conegudes com Sant Genís de Can Casanoves (*Catalunya Romànica*, XVIII, 147). També en un document de l'arxiu de Martorell, un pergami, registrat amb el nº 1125, de l'any 1275, dóna un *Camí de Sant Cugat* com afrontació d'un establiment al lloc dit la Devesa, a Castellbisbal.

6.7.2. El camí del castell de Sacama.

En canvi, el camí que des de la part oriental del pont del Diable es dirigia cap el Bages per l'esquerra del Llobregat apareix ja en aquest moment clarament configurat. El camí anava en un primer tram per la vora del riu fins a la confluència de la riera del Morral del Molí, al límit entre Castellbisbal i Abrera. Només creuar-la, pujava per la carena entre aquest afluent i el riu Llobregat, en el lloc on ara hi ha la urbanització de les Carpes de Vilalba, i seguia aquesta carena en tota la seva longitud (uns deu quilòmetres) fins a arribar la coll de Llombreses, documentat el 963 com *ipso collo de Aluminarias*, ja en terme d'Olesa de Montserrat. En aquest trajecte el camí havia passat pel costat del castell de Voltrera (*Vultrera*, 1027), castell matriu de la quadra, després terme municipal, d'Abrera.

El coll de Llombreses era el límit sud del castell de Sacama, el *Castrum qui vocant Camba*, documentat el 932 i situat a la part muntanyosa del Municipi d'Olesa de Montserrat. El camí passava per sota del turó del castell i seguia per la serralada situada entre Olesa i Vacarisses fins a l'altiplà anomenat el pla del Fideuer. Des d'aquí, un brançal anava pel coll conegut com pas del Camí Vell cap a Vacarisses, i un altre, passant pel coll de Bram i per sota el castell de les Espases, enllaçava amb el camí que des de Collbató anava per Monistrol de Montserrat cap el Bages.

6.7.3. El camí del Bages per Collbató i Montserrat

Un altre camí que a partir d'aquest moment és ben documentat és el que des de l'estrep occidental del pont del Diable anava per la dreta del Llobregat cap a Montserrat i el Bages, però també cap a Igualada i la Terra Ferma. Aquesta via, amb el pas dels segles, ha anat prenent importància fins a prendre-li primer la categoria de camí ral a la de Piera i Capellades i convertir-se posteriorment en la carretera Nacional II.

Segurament existia ja en època romana, però és en aquest període quan es troben fites documentals que avalen el seu itinerari. El camí començaria a la cruïlla del Pontarró, ja esmentada, a la vora esquerra de l'Anoia, i es dirigia en primer lloc cap a l'antiga *villa* de Martorell Enllaç i seguia pel mig del pla de Martorell, curiosament documentat *Campum de Abrera* l'any 951, situat entre el Llobregat i el torrent de Llops. En un turó proper al camí i sobre el torrent que fa de límit entre els dos termes hi ha la masia de can Bros Vell, centre de l'*Honore de Ciutadia* o Ciutadilla, documentat des del 1206.

El camí passava després pel costat de l'església parroquial romànica de Sant Pere d'Abrera i baixava cap a la riera de Magarola per una costa de forta pendent en gran part excavada a la terra tova del marge, coneguda com el Forat de l'Embut, creuava la riera a gual i pujava pel l'altra banda, ja en terme d'Esparreguera, per la Serra del Truquell. El topònim "Forat de l'Embut" és molt expressiu d'un pas estret ple de dificultats, però també el topònim "Truquell", malgrat la seva aparença, es un mot català de significat semblant. Es un diminutiu de *trauc*, forma primitiva de *trau*, forat. (Coromines, *DECLC: Trau, Trauc, Trauca*).

Continuant per la carena, passava pel cementiri modern i arribava a la vila d'Esparreguera pel turó conegut com el Castell o la Guardiola. Aquesta vila encara no existia, ja que el castell i la parròquia d'aquest nom eren emplaçades en un turó més proper al Llobregat, al lloc conegut com el Puig, però és possible que la Guardiola ja existís, juntament amb alguns habitatges. Seguint

amunt per la mateixa carena, pel tram dit ara camí de les Masies, perquè n'hi ha tot un reguitzell en el seu trajecte, arribava a la Serra de Rubió, serralada anterior a la de Montserrat, la qual travessava pel coll del mateix nom i baixa fins a Collbató. Aquest mateix coll de Rubió podria estar documentat com *Collum de Andaleco* l'any 945, com a afrontació nord de la gran quadra de Amenolelles cedida per la comtessa Riquildis a Santa Cecília de Montserrat.

Collbató és un lloc documentat des del 931, amb un emplaçament estratègic immillorable, entre la vall del Llobregat i la plana de sota Montserrat. Aquí hi havia la cruïlla amb el camí que procedia de Santa Salvador de les Espases i el Vallès i arribava fins a Piera, el Penedès i el camp de Tarragona. A més, ja existia en aquell temps una pujada directe a Montserrat per un corriol ara conegut com dreuera de Fra Garí, corriol documentat, però sense donar-li nom, a l'any 945. Cal tenir en compte que aquest camí és anterior a la fundació del monestir de Santa Maria de Montserrat.

Una vegada passat Collbató, el camí contornejava la muntanya de Montserrat, passant a peu de muntanya en direcció al castell de la Guàrdia. En el trajecte potser ja hi trobava les masies medievals anomenades la Vinya Nova, antigament, *mas Bernada* (sense datar), can Jorba, antigament *mas Gausac* (*Manso Guasacg, 1158; Mansum Gasusags, 1187; Gausach, 1187*), propietat de Sant Cugat del Vallès, i el Castell, masia documentada com *mas Subirats* al segle XIII i sobre la qual s'ha especulat, creiem que sense prou fonament, que podria ser l'antic castell del Bruc, documentat com a tal en època tardana, al segle XIII⁹⁸.

Des de la masia del Castell, el camí agafava la carena, entre el torrent del Bruc i el torrent de la Diablera, que fa una forta pujada fins a arribar directament al castell de la Guàrdia de Montserrat. Aquest castell és un dels punts fortificats més importants en la primitiva línia fronterera del comtat de Barcelona. Es

⁹⁸ Segons es desprèn del capbreu de 1546 (que, amablement ens ha facilitat Assumpta Muset), el castell del Bruc era situat al costat de l'església romànica de Santa Maria del Bruc.

documentat ja l'any 899 i era el centre del primitiu territori concedit a la casa vescomtal de Barcelona i que arribava de Collbató a Piera, territori que s'extingí quan l'any 1157 Berenguer de la Guàrdia, fill de Reverter, ven el *castrum de ipsa Guardia cum toto ipso monte Montisserrati* al Comte de Barcelona (*Liber Feudorum Maior*, nº 343)

El camí no acabava al castell sinó que, passant per sota del turó, arribava al coll de Can Massana, des d'on es podia passar cap a Manresa i s'enllaçava amb el camí que anava de Santa Cecília de Montserrat a sant Pau de la Guàrdia i Igualada. Aquest tram de camí encara és conegut com *camí vell del Bruc a Can Massana*.

6.7.4. L'antic camí carener de Piera i Calaf

L'itinerari d'aquest camí, existent ja amb anterioritat a l'època romana tal com s'ha exposat en el capítol anterior, era seguint la carena entre el Llobregat i l'Anoia, per la qual i sense apartar-se'n en cap moment, condueix fins a Prats de Rei i Calaf. El primer tram d'aquest camí, el qual ara és ocupat per la carretera de Martorell a Igualada per Piera i Capellades. S'hi poden descobrir, malgrat la seves profundes transformacions, unes lleugeres modificacions respecte a la via romana realitzades a l'Alta Edat Mitjana.

En primer lloc, l'inici del camí no era situat a la *villa* romana de Martorell Enllaç ni seguia la carena entre el torrent de Llops i el Llobregat, sinó que era en un lloc més proper a la vila de Martorell i passava entre el torrent de Llops i l'Anoia. Des de davant de l'església parroquial de Santa Maria, on hi hagué el portal d'Anoia, el camí creuava a guai aquest riu fins al lloc conegut com el Pontarró. En aquest punt hi havia un petit pont sobre un torrent afluent de l'Anoia, el qual és documentat des de molt antic, potser ja al segle XI, juntament amb una capella i, més tard, un hostal. El Pontarró ha estat durant segles el lloc on hi havia la bifurcació entre el camí que seguia l'Anoia cap el

Penedès i el camí que ara ens ocupa, cap a Igualada i Lleida, el qual pujava per l'esmentada carena i va acabar encaixant-s'hi formant un camí fondo. Ara, el camí s'ha transformat en un carrer del casc urbà de Martorell amb el nom d'avinguda del Camí Fondo.

Al cap d'amunt de la carena, des del puig del Revell, actual turó del Pou del Merli, fins el caseriu de la Beguda Alta el camí va servir per a marcar el límit entre les baronies de Castellvell de Rosanes (quadra del castell de Sant Esteve Sesrovires) i de Gelida (quadra i parròquia de Sant Llorenç d'Hortons) i ara encara ho és entre aquests dos municipis. Al caseriu de la Beguda Alta, situada on comença la vall del torrent de Llops (documentat *Torrente de Lobos*, 951) se li ajunta el brançal de l'antic camí romà procedent de Martorell Enllaç.

La continuació del camí era pel terme de Masquefa, on passava per la carena oposada al lloc on hi havia el castell d'aquest nom, i seguia pels límits del desaparegut castell de Castellet (documentat *Terminio de Castelleto*, 963), situat a cavall entre els actuals municipis de Masquefa i Piera.

Ja dins del terme del castell de Piera, el camí medieval abandonava l'antic trajecte per a dirigir-se cap a aquest castell per la carena entre els afluent de l'Anoia dits torrent del Bero o del Gall Mullat i torrent de la Guineu, i, fent una marrada, arribar al castell per la seva part meridional. El castell de Piera, dit *Fontanedo* el 955 i *Apiera Maiore* el 993, era una de les forteses més importants de la vall de l'Anoia, el qual, propietat dels vescomtes inicialment, passà més tard a poder dels comtes reis.

Aquesta derivació cap a la vall de l'Anoia va ser provocada per la importància creixent que prenia el castell de Piera, però l'antic camí seguia per la gran divisòria d'aigües entre el Llobregat i l'Anoia. La bifurcació es feia el lloc anomenat el camp de la Grua, el qual apareix documentat el 1187 al *Liber Feudorum Maior* (document nº 347) en el testament de Berenguer Reverter de la Guàrdia, el qual deixa a l' Orde de l' Hospital *meam dominicaturam qui vocatur Grua, qui est infra terminum castris de Apiera,*

Des del camp de la Grua la carena i el camí agafen la direcció nord per una plana, centrada per la masia actual del mas Marquet i el punt conegut ara com els Quatre Camins. A partir d'aquí el camí assenyala el límit del terme de Piera, primer amb el terme del castell de Pierola (*Apierola Minoris*, 963), ara municipi d'Hostalets de Pierola, i després amb el del Bruc, més concretament amb la quadra de Vilaclara (*Villa Clara*, 1042). Després del trifini de Roques Blanques entrava al terme de Castellolí, passava sota la masia de can Soteres, travessava longitudinalment el coll del Bruc i pujava fins a Sant Pau de la Guàrdia, a partir d'on el camí entrava ja en el comtat d'Osona, en direcció a Prats de Rei i Calaf.

Sant Pau de la Guàrdia és un petit veïnat situat en un lloc estratègic a ponent de Montserrat. Es una cruïlla important, a partir de la qual és pot arribar, a part del camí de referència, anant cap a la dreta, d'una banda cap al castell de la Guardia i al monestir de Santa Cecília de Montserrat i per una altra cap a Manresa, i trencant cap a l'esquerra, a Castellolí i Igualada. El lloc va agafar importància a partir del segle XVIII, quan s'hi traslladà l'advocació de Sant Pau des del castell de la Guàrdia, la qual cosa el convertí en centre de l'antiga baronia, però anteriorment a això, ja era una cruïlla important, en la qual hi havia una capella dedicada a Sant Abundi o Aon, documentada el 1230 (*Sancti Adom*).

6.7.5. El camí entre Martorell i Sant Boi

L'últim dels camins importants que tenien el seu inici al pont del Diable, és el que seguia la vora dreta del Llobregat, aigua avall, fins a Sant Boi i el delta. Amb seguretat aquest camí existia també en època romana, però és en aquest període quan ja en tenim proves feaents. El primer tram, que salva el pas encaixat del riu anomenat congost de Martorell, no es correspon gens amb l'actual carretera N-II, puix circulava força més elevat, gairebé per dalt de la carena, i anava fins al llogaret del Palau, ara barriada de Sant Andreu de la

Barca força allunyada del riu. Aquest lloc, aixecat sobre una *villa* romana, era el centre polític i militar d'una de les quadres del Castellvell de Rosanes que comprenia el territori des del congost de Martorell fins a Roca de Droc, amb una fortalesa coneguda més tard com *el Baluard*, situada en aquest lloc, mentre que la parròquia era aigua avall, a Sant Andreu, dit llavors d'*Aquatonsis*.

En el document nº 665 del cartulari de Sant Cugat, de l'any 1195, es diu textualment que els feudataris d'Arbert de Castellvell, Guillem de Palau i sa esposa Dolça retornaren al monestir de Sant Cugat del Vallès l'alou de la parròquia de Sant Andreu d'Aigüestosses que retenien injustament, puix el pare de Guillem de Palau l'havia cedit a aquell monestir quan el germà de Guillem anomenat Bernat es feu monjo d'aquell cenobi. Confrontava aquest alou, al nord, amb el torrent; a l'est, amb el *camí que anava del Palau a Sant Andreu*; al sud, amb l'alou que fou de Pere Mancús; i a l'oest, amb la vinya de Sant Andreu, amb l'alou de Carol Giscafre i amb el torrent. També retornaren a Sant Cugat un alou que havia donat Rodlan de Mont Erguil que llindava al nord amb la riera; i a l'est i al sud amb el marge, i *amb el camí que va a Martorell*.

Aquest camí de Martorell al Palau té dos itineraris possibles, potser tots dos existents i contemporanis. Un d'ells sortia del mateix cap de pont i passava el congost a mig vessant; és conegut amb el nom de camí de la Baldanya, ja que travessa la val d'aquest torrent. L'altra camí sortia de la mateixa església de Santa Maria de Martorell, pujava pel camí de la Roca Dreta i passava per sota el turó del castell de Rosanes, on hi ha el lloc conegut com els Quatre Camins. Aquest lloc que era una important cruïlla de camins, un dels braços de la qual duia, tot carenejant, fins al lloc del Palau, com ara encara ho fa.

El camí del Palau fins a Sant Andreu és ara un carrer ample, anomenat avinguda del Palau, la continuació del qual passa pel costat mateix de l'església de Sant Andreu de la Barca i, sense obstacles de consideració, arriba a Roca de Droc. Aquest promontori rocós que arriba fins a la mateixa vora del riu, ha estat sempre l'obstacle principal per a les comunicacions per la vora dreta del Llobregat. Es ben documentat en els segles XI i XII ja que era el

límit sud de la baronia del Castellvell de Rosanes, però sense cap referència a un camí que el travessés.

Per documentació moderna, entre la que cal comptar el recull de topònims de Pallejà fet pel Albert Masegur (1991), i per la topografia es pot deduir que el camí antic no seguia per la vora del riu com ho ha fet la carretera en època moderna. Travessava la riera de Corbera més cap a l'interior, per darrere del primer turó, dit turó del Frare, passava pel costat de la font de la Teula i arribava al poble de Palleja pel camí conegut ara com camí dels Tres Turons. Aquest camí, era conegut al segle XVII com *Camí Reial de Martorell*.

Pallejà és un lloc, segurament d'origen romà, situat en una petita elevació a la vora del Llobregat, el qual formava una quadra del terme del castell de Cervelló. Es documentat el 910 com *Villa de Palaiano* i encara té dempeus un petit castell al mig del poble, documentat el 1179. També té una església dedicada a Santa Eulàlia de Mèrida, documentada el 965, la qual de primer fou parròquia i des del segle XIV, sufragània de Sant Vicenç dels Horts. Al segle XIX feu reedificada en un lloc diferent però no gaire llunyà de l'original, i consagrada novament parròquia.

El camí travessava el lloc sense dificultats, creuava la riera de Cervelló i arribava a Sant Vicenç dels Horts. Aquest lloc situat també sobreu una *villa* romana, era citat com Villa Garrosa al segle X. La primera menció és del 966, quan el cartulari de Sant Cugat, en el document nº 42, recull una donació de terres i un corral *in comitatu Barch., in terminio de Garrosa* la qual afrontava a l'est *in via qui pergit ad domum s. Vincenti*. On "Garrosa", topònim que no reeixirà, és el nom del terme, mentre que el nom de la seva església és Sant Vicenç, en un futur "dels Horts", nom que posteriorment agafarà aquests dos sentits.

La via que passava a l'est de l'església ha de ser la que seguia la vora del Llobregat, la qual passat Sant Vicenç i el seu terme, aigua avall arriba a la torre Salbana, a Santa Coloma de Cervelló. És una torre situada a la vora del camí,

que deu el seu nom a la família Salbà, que la posseí en el segle XVII. Es documentada des del segle X , com torre d'Eles (segurament el nom d'un altre propietari) i, fins a l'establiment dels municipis pel règim liberal al segle XIX, era una quadra forana de la vila de Sant Boi de Llobregat. Des de la torre es passa fàcilment a l'esmentada vila i a la seva important cruïlla.

6.8. ELS CAMINS TRANSVERSALS DES DEL VALLÈS I EL BAGES CAP EL PENEDÈS.

A part dels camins que des de Barcelona i el Llobregat anaven en direcció al Penedès i el Camp de Tarragona, molts dels quals són continuació dels de l'època romana, a partir d'aquest moment es detecta una altra sèrie de camins, més o menys paral·lels, que des dels voltants de Montserrat es dirigien cap a les terres de l'Anoia i el Penedès. Són camins diferents, que no tenen res a veure ni amb la via Augusta ni amb Barcelona.

Només alguns petits trams d'aquests camins han arribat a l'actualitat com a vies importants. Varen tenir el seu moment d'importància, segurament quan s'estava ocupant la marca del Penedès i quan la Terra Ferma encara era zona musulmana. En obstaculitzar-se la comunicació entre la regió costanera i l'interior, la circulació viària principal es faria en sentit paral·lel a la costa. Per a la part més apropada al litoral, servien els camins exposats anteriorment, però per a la zona interior n'eren necessaris d'altres de nous.

Els tres camins més importants d'aquest grup són el de Collbató a Piera i Sant Sadurní, el de Castellolí a Cabrera, amb bifurcacions cap a Mediona i cap a

Sant Pere de Ruidebitlles i el d'Odena a Igualada i la Tossa de Montbui, aquest últim ja fora del territori analitzat.

6.8.1. El camí de Sant Salvador de les Espases a Collbató i Piera

Sant Salvador de les Espases és la capella d'un petit castell enrunat, situat dalt d'un turó a l'altra banda del congost que fa el Llobregat a Monistrol, davant per davant del monestir de Santa Maria de Montserrat. Es un lloc aparentment molt poc adient per a fer-hi passar un camí, però ja hem fet esment anteriorment que el camí que anava des del pont del Diable al Bages pel castell de Sacama passava per sota mateix d'aquest lloc.

Aquest castell de les Espases, sempre ha anat lligat a la documentació conjuntament amb el castell d'Esparreguera, situat a l'alta banda del riu, i actualment encara forma part del seu terme. La capella, romànica però no documentada fins el 1274, és dedicada a Sant Salvador i té una cantonada que assenyala el trifini del terme d'Esparreguera amb els d'Olesa de Montserrat i Vacarisses. La vall que s'estén entre el turó i el Llobregat és l'única part del terme d'Esparreguera situat a l'esquerra del riu. Al mig d'aquesta plana s'aixeca la important masia anomenada can Tobella.

Can Tobella és una masia important, no tan sols com a conjunt d'edificacions, sinó des del punt de vista històric. L'*aludem que dicunt Tovella*, és esmentat en el mateix document en el qual també són citats per primera vegada els castells d'Esparreguera i de les Espases. A més, segons explica Camps i Arboix a *Les Cases Pairals Catalanes* (1973), sempre ha tingut com a propietària, i encara la hi té, a la família cognominada Tobella.

Si el dos castells, i la masia que hi ha entre els dos, tenen una història comuna des del segle X, és evident que hi havia un camí que els unia. El camí encara existeix, malgrat ser poc practicable, peròensem que en un temps determinat,

era un camí molt important, el qual justificava l'existència dels castells i de la masia units. La clau cal buscar-la en el lloc de pas del Llobregat el qual, segons tots els indicis, era en el lloc conegut com estret del Cairat.

Actualment, en el lloc del Cairat hi ha la resclosa de la colònia Sedó, colònia situada uns pocs quilòmetres aigua avall, però en les roques que formen els estreps de la presa encara es poden veure les marques de construccions antigues. Orenci Valls (1991), cronista municipal d'Esparreguera, ha recollit aquest paràgraf *"Este curioso paso, el de la Rabassa, de solo 1 m de ancho y el del puente llamado "El Cairat" (viga) por componerse de simples maderos de suelo, situado aguas abajo a cosa de 300 varas del anterior, ofrecen un hermoso espectáculo a los que saben apreciar en su justo valor los trabajos maravillosos de la Naturaleza. Es digno también de notar que en la orilla derecha del río, en el mismo punto del Cairat, existen todavía los restos de un puente que, a juzgar por los restos de construcción adoptada en los mismos, debe remontarse a la época de los romanos⁹⁹"*

De fet l'amplada del Cairat és de més d'un metre, pot ser d'uns set o vuit, i les marques no hi ha cap prova de que siguin d'època romana, però no hi ha dubte de que aquest és un lloc de pas del Llobregat des de temps immemorial. La capella preromànica de Santa Margarida Saplanca és situada a prop, i tant el topònim "Cairat" (viga escairada) com "Sa Planca" (la palanca) segurament fan referència al pont o passera de fusta que hauria existit en aquest lloc.

Tornant a la part esquerra del Llobregat, el camí que sortia del Cairat anava directament fins a can Tobella i, des de la masia, pel tram conegut ara com camí del Palà, pujava per la dreta del torrent Fondo fins al coll de les Bruixes. Des d'aquest punt i baixant per l'altre vessant arribava a la caseria del Palà, del terme de Vacarisses, des d'on hi havia la possibilitat de girar cap a Montserrat,

⁹⁹ La cita és de la *Memoria original acerca de las aguas... termales de la Puda*, fullotó de 30 pàgines fet per Mariano González Sámano el 1847 i que pot trobar-se a la Cartoteca de Catalunya, Descriu el paratge amb anterioritat a les transformacions degudes a la construcció de la presa.

passant per Monistrol, o de seguir cap el Bages. Poc abans del coll de les Bruixes, hi havia la confluència amb el camí abans relacionat, que permetia, passant sota el castell de les Espases, anar cap el castell de Sacama i Llobregat avall per la vora esquerra, o bé, anar cap el castell i l'església de Sant Pere de Vacarisses i el Vallès. Actualment tots aquests camins són només transitats pels excursionistes o pels habitants de les masies i urbanitzacions de la zona.

Des del Cairat cap a ponent, el pas natural és per la vall del torrent de la Salut, entre la serra de Rubió i Montserrat, vall que té la seva capçalera immediatament a sota Collbató. Per les transformacions que hi ha hagut a la zona, tenim dubtes sobre si el camí primitiu anava per la dreta o per l'esquerra del torrent, és a dir, de quin dels dos camins, documentats com camí de la Solella i camí de l'Obaga, és el que posseïa més importància antigament. Potser el de la dreta, que passava a prop de l'antic poblat ibèric de les Solelles, sigui el més primitiu, però és documentat només pels topònims "el coll" i "la costa", en documents del segle XVI, però en aquella època el camí del Cairat anava claríssimament per la dreta del torrent, per l'actual masia de ca n' Estruc Vell.

El lloc de Collbató ja ha estat esmentat anteriorment com a una important cruïlla de camins fossilitzada. Hi confluïen el camí de Barcelona, el de Montserrat, el del castell de la Guàrdia, el del Bruc i el de Piera, però el seu nom no pren sentit fins que es considera des del punt de vista del camí del Cairat. Es documentat *Collo de Betone* el 945 i *Collobetonis* el 1067. Coromines, Moran i molts d'altres creuen que és una forma acopocada de *Coll de Betó*, topònim en el qual el segon terme correspon a un nom germànic i el primer al terme "coll" o port de muntanya. Només si s'hi arriba des del Llobregat, el lloc de Collbató es presenta com un veritable coll, però no pas si un ve de Barcelona o de Piera, camins que arriben a Collbató per una carena o per una plana, respectivament.

Des de Collbató cap a ponent el pas es fa directament pel que és ara camí romeu de Montserrat, que ve des del Penedès i el Camp de Tarragona fins el monestir. També és un camí dificultós i només apte per a fer-lo a peu, però és força més fressat que els anteriorment esmentats¹⁰⁰.

Tornant a la part de Collbató, en el mapa a escala 1:10.000 de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, en el qual hi ha reflectit el parcel·lari, s'observa clarament com el camí primitiu es dirigia a Collbató i el Llobregat, però que s'ha desviat posteriorment, fent una línia trencada a través de les parcel·les de conreu ja existents, cap el Casalot, a l'inici de l'ascensió al monestir de Montserrat, al convertir-se en un camí romeu.

En direcció a Piera, el camí és perfectament identificable i travessa els llocs següents: les urbanitzacions de ca l'Ollé i can Dalmases, a Collbató, la capella de Sant Cristòfol de Canyelles (documentada al segle XVI) i les masies de la Torre de Pierola, can Ponç i can Peret de la Serra, el poble dels Hostalets de Pierola, actual centre del municipi, i la masia de mas Marquet, ja en terme de Piera, on creua amb el camí del coll del Bruc. D'aquí fins la vila de Piera el camí s'ha perdut, però és evident que existia, ja que des de la plana del mas Marquet es forma la carena llarga i estreta on és assentada la vila de Piera.

La morfologia urbana de la vila de Piera és la típica d'un poble carrer, com Gelida, Masquefa o Esparreguera. El que diferencia a Gelida i Piera de Masquefa o Esparreguera és que el camí principal d'aquestes dues últimes poblacions és clar que s'ha format sobre el camí, després carretera, que les ha travessat des de fa segles. En canvi, tant Piera com Gelida, són transversals a la carretera que ara les creua, passant per un extrem i, en el cas de Gelida, amb força dificultats. La conclusió que es pot treure és que aquests dos pobles carrer es van formar sobre un altre camí que ara ja no és no és el principal.

¹⁰⁰ En una masia a la sortida dels Hostalets de Pierola, can Peret de la Serra, ens el van anomenar com *camí de les Set Costes*, ja que són aquestes les pujades i baixades que fa des de Piera a Collbató al travessar transversalment tots els torrents i rieres.

En el cas de Piera, veient com la vila s'encaixa a la carena entre els torrent del Bero i la riera de ca n'Aguilera, amb el castell a l'esperó de l'extrem més baix, queda clar que la població va formar-se sobre el camí que comentem, el qual aquí arribava de Pierola i anava fins al Bedorc, els tres llocs situats, com tot el camí, al llarg d'una hipotètica línia recta. Els castell de Piera i de Pierola, com ja s'ha fet referència anteriorment, són esmentats quasi sempre conjuntament: *Apierola Menore* i *Apiera Maiore* el 963, i pertanyien tots dos inicialment als vescomtes de Barcelona.

Seguint aigua avall per la riera de ca n'Aguilera fins a la confluència amb Anoia, s'arriba al lloc del Bedorc, a la vora dreta d'aquest riu i al costat d'un gual important. A l'altra banda del riu, ja en terme de Cabrera hi ha la capella romànica de Sant Miquel del Bedorc. A partir d'aquest gual l'evidència física del camí desapareix i cal recórrer novament a les proves documentals.

El lloc del Bedorc era fortificat al segle XI: al cartulari de Sant Cugat, document nº 1176, s'esmenta la *fortitudine de Bedorg* (1188) i altres documents parlen de la torre i fins i tot del castell del Bedorc. La capella de Sant Miquel és documentada el 1186, i al costat seu hi havia el Mas de la Cucalera, el qual centrava la quadra de les Cucales, lloc en el qual Coromines esmenta el topònim *Pujades de les Cucales*, documentat el 1359.

No sabem cap on anaven aquestes pujades. Podrien anar cap el mas de la Guitza i Canaletes, però també cap a enllaçar amb el camí de la Guixera i Sant Pere Sacarrera, on es retrobarien amb el camí romeu del Camp de Tarragona. Entre el Bedorc i la Guixera ara no hi ha un camí evident, però sí que s'hi troba a la cartografia de l'Institut Cartogràfic de Catalunya, un topònim revelador, el *Mal Pas*, aplicat a un bosc, a un torrent i a una serra. És possible que aquest mal pas hagués finalment obligat a interrompre, en època tardana, a partir dels segles XVII i XVIII, la circulació per aquest camí.

També la documentació indica una altra variant per aquesta via, a partir del castell de Piera. En els documents del diplomatarí de Santa Maria de Solsona, esmentats abans, que fan referència a la fundació del lloc de Freixe, entre les afrontacions al document nº 2, any 1006) s'esmenta al sud *in ipsa via qui pergit ad ipsa vide et petingit ad ipsa serra*. (al document nº 1 (955) també, però canvia *vide* per *vinea*). Això significa que hi havia un camí que duia des de Freixa fins el castell de Lavit a través de la serra, és a dir un camí que travessava l'Anoia a Freixe, pujava a la serra de Collderes, la creuava per coll d'Eres i baixant per l'altra banda arribava al castell de Lavit. Possiblement en el seu trajecte passava pel mas Caradell, a Freixe, masia fortificada documentada el 1184, i l'Arboçar (1158) i pel carrer del Bosc, documentat *Villa de Bosch* al segle X.

Per altra banda el mateix document nº 2 esmenta com a afrontació nord una *strada publica qui pergit de Fontanedo ad ipso Frexano*. Aquest camí de Fontanet (o Piera) a Freixe, es podia fer pel fons de la vall, passant prèviament pel Bedorc o directament pel camí carener anomenat ara camí de Sant Jaume, perquè també duu a Sant Jaume Sesoliveres. Amb això sembla força clar que existia un camí que unia els llocs de Piera, Freixe i Lavit i arribava tant al castell de Subirats com a enllaçar amb l'antiga Via Augusta a l'entrada del Penedès.

6.8.2. El camí de Castellolí a Vallbona, Cabrera i Mediona

El terme de Castellolí és encara presidit per les ruïnes del seu antic castell, documentat *Casteum Audelino* el 990. L'hem deixat fora del nostre estudi per una qüestió de coherència territorial, però és en el límit d'aquest territori i ocasionalment hem de fer-hi referència. En aquest cas, es tracta del fet de que de les immediacions del castell de Castellolí parteix un camí anomenat unes vegades *Camí de Piera* i altres *la Carrerada*. En realitat no comença aquí, probablement venia de Sant Pau de la Guàrdia, però és aquí on agafa un caràcter definit.

Aquesta carrerada, (ho devia ser durant molts segles) discorre per la carena nord – sud que fa de límit del terme de Piera amb els de Castellolí, la Pobla de Claramunt i Vallbona d'Anoia. Primer arribava al trifini del turó de l'Avellana, a sota del qual hi havia la cruïlla, avui perduda, que deixava a llevant el camí de Piera i a ponent el de la Pobla de Claramunt. Seguia fins a arribar a una altra cruïlla malbaratada i un altre trifini, el coll del Bosc, i finalment arribava al poble de Vallbona.

Vallbona d'Anoia és documentat com *allogia de Ballobo*, el 1160. Formava una quadra del castell de Cabrera, amb una església dedicada a Sant Bartomeu, esmentada per primera vegada el 1184. El nucli urbà té la forma, com el de Piera, d'un poble carrer alineat sobre una carena. Aquesta carena era recorreguda longitudinalment, com a Piera, per un antic camí que ha guiat la formació del nucli de població, cosa que no s'escau amb la carretera posterior, transversal a l'alineació dels carrers i que sempre ha tingut greus problemes de manteniment en aquest lloc. L'antiga església de Sant Bartomeu era situada, com a Piera el castell, a la part final del poble, al lloc on ara hi ha el cementiri.

A partir de l'església el camí baixava suaument seguint la carena fins al mateix lloc de l'Anoia fins a passar-lo a gual, segurament pel lloc on ara hi ha el molí de Ca n'Alert. Ara el camí es desvia aigua amunt per a passar pel pont de cal Bota, però pensem que aquesta marrada és posterior. Passat l'Anoia, el camí s'enfilava fins el castell de Cabrera situat en una cingle a sobre mateix del riu. El castell és documentat el 996 i l'església de Sant Salvador, situada al castell, el 1062, i molt a prop seu hi ha els forns altmedievals de Cabrera, els quals els segles XII i XIII assortien de ceràmica de cuina tota la contrada.

Des de la creu del castell de Cabrera, passant pel cementiri i seguint costa amunt, s'arriba al coll de la Guixera, trifini i cruïlla important on s'ajunten els camins procedents de Capellades, Cabrera, potser Piera, la vall del Riudebitlles i Mediona. El camí que venim seguint i que, recordem, ara és carrerada, continua en direcció a Sant Pere Sacarrera i Mediona. Aquest camí que

comença al coll de la Guixera és un dels camins més llargs del Penedès, travessa els termes de Mediona, la Llacuna, Torrelles de Foix i Pontons. Es comentarà en la part dedicada al Penedès.

6.8.3. El camí d'Odena a Igualada

Aquest camí és situat ja completament a fora de l'àrea estudiada. El citem aquí només com a exemple de que el dos anteriors no són els únics amb les característiques esmentades anteriorment. Probablement, fins i tot la fundació de la ciutat d'Igualada molt probablement no es feu en funció de la comunicació entre Barcelona i Lleida, com s'esdevingué posteriorment i produí un fort trasbalsament de tota la xarxa viària adjacent. En un primer moment l'emplaçament de la Força d'Igualada fou construïda per a assegurar el pas pel qual de l'Anoia, situat al final de la Baixada del Carme, petit carreró situat a continuació del que encara conserva el nom de carrer d'Odena i que travessa transversalment tot el casc urbà d'Igualada.

Torras i Ribé (1993) afirma que aquest camí comunicava els monestirs de Montserrat, Poblet i Santes Creus passant per Igualada i Santa Coloma de Queralt. Fou utilitzat per la comitiva funerària de Ferran d'Antequera, mort a Igualada el 1416. També és descrit pels viatgers Hyeronimus Munzer (1494), Henrique Cock, acompanyant del rei Felip II, (1585) i B. Joly (1603). Però a partir d'aquest segle es feu insuficient i perdé la condició de camí ral, fins que la Diputació de Barcelona hi construï una nova carretera a partir de l'any 1864.

6.9. ELS CAMINS DEL PENEDÈS.

6.9.1. La pervivència de la via Augusta al Penedès

La vella via romana segurament era encara en aquesta època la ruta principal per a travessar el Penedès de la forma més directa, però si ja era difícil situar el seu itinerari en l'època de màxim apogeu, molt més difícil ha de ser fer-ho en un moment de decadència comercial com és aquest. Malgrat tot, hi ha una sèrie d'indicis que, agafats només com a simples hipòtesis i com una primera aproximació, poden assenyalar el pas del camí successor de la via Augusta per alguns llocs concrets. De retruc, la situació contrastada d'aquest camí, pot servir per a fixar alguns llocs de pas de la via Augusta en època romana.

Com hem exposat en el capítol anterior, ni tan sols sabem amb certesa per on entrava la via Augusta a la plana del Penedès després de passat el congost de Gelida. Com a hipòtesi de treball podem suposar que la via romana, i també el camí posterior, travessaven el riu Anoia per última vegada pel Pas de Piles, lloc documentat, com s'ha referit anteriorment, el 1163. Des d'aquest punt, ara un petit pont de construcció recent i molt desvirtuat per la construcció de l'AVE, que hi passa per sobre mateix, el camí segueix per les cases de les Piles fins a la cruïlla de la Foradada, a prop de la qual va existir fins el segle XVII l'església romànica de Sant Miquel de la Foradada. Aquesta capella, documentada des del 1279 i situada a la vora de l'Anoia, ha desaparegut, anorreada per una revinguda d'aquest riu.

A la cruïlla de la Foradada el camí antic s'ajunta a la carretera que ve de Gelida (construïda a principis del segle XX), passa per l'indret dit la Creu Trencada, que assenyala el límit entre els termes municipals de Subirats i Sant Sadurní d'Anoia, i arriba al casc urbà d'aquesta vila. El nucli primitiu es formà inicialment al voltant de la església de Sant Sadurní, antigament capella de Sant Sadurní de Subirats, documentada el 1080. Molt probablement aquesta

capella era situada en una important cruïlla, on el camí que venia de Barcelona es creuava amb el que unia els castells de Subirats i Lavit, a la vall del riu de Bitlles. Ja en un document del 956 recollit al cartulari de Sant Cugat (doc nº 45) referent a una venda s'assenyala com a límit sud *in strata qui pergit a Subiratus et ad castrum Vidde*. i com a límit nord *in strata qui pergit a Barch. vel ubique*.

La continuació a partir de Sant Sadurní, com ja hem exposat anteriorment, tant per la via Augusta com pels camins posteriors, és gairebé obligatori fer-la pel pont de Prunamala, ja que és el lloc per on aquest torrent presenta menys dificultat de pas. Passat aquest, el camí, com ho feu la via romana anteriorment, creuava el torrent de l'Estanyol i arribava a la masia de can Bas, en torn a la qual hi havia la *villa* romana de la Campana. En aquesta època la construcció principal era la capella prerromànica de Sant Joan Salerm, petita capella d'una nau i amb nombrosos fragments de *tegulae* englobats dins l'aparell constructiu. Segons ens van manifestar els propietaris de la masia, fins fa poc havia tingut un portal de ferradura.

A partir d'aquest punt, creiem que el camí altmedieval era incapaç de travessar l'obstacle que presenten els torrents de l'entorn de les cases del Cartró, afluents tots ells del riu Lavernó. Per a salvar aquest inconvenient, a partir del pont de l'Estanyol (potser en un primer moment fou a partir de can Bas) el camí torçava cap el sud, com ho fa ara la carretera, i, fent una ampla corba, travessava el Lavernó aigua avall de la confluència dels esmentats torrents, al sud del pujol de ca n'Escudé. Aquesta petita variació en l'itinerari va tenir gran importància, ja que va significar l'abandonament del camí romà, substituït per un altre de paral·lel però situat un xic més al sud, que duu directament fins al poble de la Granada.

La Granada és un lloc documentat des del 950, amb una torre, que després fou un castell, propietat del bisbe de Barcelona, on es situà el primer mercat conegut del Penedès. La "mesura de la Granada", documentada el 1080, fou comú en els segles XI i XII, fins que a les darreries d'aquest segle el mercat fou absorbit pel de Vilafranca, les mesures del qual es van imposar des del 1187

(GGCC, vol V, p 85)

Abans d'arribar a la Granada el camí passa pel costat d'una surgència d'aigua anomenada el pou Major. Es un lloc on el mantell freàtic és tant a prop de la superfície que, en ocasions, el pou, literalment, vessa i es converteix en un brollador d'aigua. Creiem que és aquest l'indret profusament documentat en aquesta època com font de la Granada. Un d'aquests esments, la *querimonia* del bisbe Deodat de l'any 1017, recollit per Peire de Marca presenta les següents afrontacions: *de parte circi in strata quae pergit super ipsam fontem quae vocatur Granada... de parte altani in ipsa strata calciata*. Si las referències nord i sud estiguessin canviades, diríem que l'*strata calciata* fa referència a la via romana, i la *strata* a la nova via medieval.

La continuació del camí medieval es fa sense cap mena de dubte en direcció a Vilafranca del Penedès a través d'un terreny suaument ondulat i sense obstacles importants. Però considerant que Vilafranca es desenvolupa en època tardana, és possible que en un primer moment el camí tornés cap a l'antic trajecte de la via romana. Així es troben tota una sèrie de mencions a calçades, estrades i vies en les proximitats de la riera de Llitrà (antigament anomenada riu de Vitrà, del lloc de *Vitrano*, d'emplaçament desconegut però situat en algun indret proper). Així, en una donació a Sant Cugat del 990 en el lloc de Vitrà, apareixen aquests afrontaments: al nord *in ipso rio de Vitrano*, a l'est *in ipsa Chalciata* i al sud *in via qui pergit a Pax*. Del castell de Pacs no en queden restes i no sabem on era emplaçat, si al poble actual o a dalt del proper turó de Sant Pau, però l'església parroquial de Sant Genís de Pacs, documentada potser el 992 i amb tota seguretat el 1177, és situada sobre mateix de la *villa* romana dita la Rectoria de Pacs.

A més, en aquesta zona, entre la Granada i la riera de Llitrà, hi ha un seguit d'antics castells, documentats de molt antic, però que no van reeixir, qui sap si per les dificultats bèl·liques que hi hagueren des de finals del segle X i tot el segle XI. A la sortida de la Granada, a dalt del turó conegut com el Pedró de la Granada, ara trifini amb Santa Fe del Penedès i Font-Rubí, era amb molta

probabilitat el lloc on era situat el castell anomenat enigmàticament *Puig de Malo Consilio*, i *Termine de Malo Consilio* el 956. El 1195, el puig (doncs en aquest moment ja no es parla del castell) fou objecte d'una permuta entre Guillem de la Granada i el monestir de Sant Cugat. Al segle XV l'indret era conegut com *Mons de Bono Consilio*, amb el nom canviat, suposadament, com a signe de bon auguri.

Un altre castell desaparegut és el castell Moç, documentat segurament *Turre de Mozone* el 956, i posteriorment *Castrum Mocio* (1021), *Castro Mocione* (1066) i *Castrum Muz* (1091). Malgrat l'abundància de la documentació i de que la capella de Sant Jaume de Castellmoç encara servia el 1413 d'hospital de pobres, el castell ha desaparegut sense deixar rastre. Segons la majoria de les hipòtesis hauria de situar-se a dalt d'un dels dos turons bessons de dominen la plana penedesenca i separen la zona de Vilafranca i de la de Pacs, concretament en el turó oriental, dit turó de Sant Jaume. Al cim d'aquest turó ara ha desaparegut, engolit per l'extracció de calç d'una empresa minera, la qual ha buidat tot l'interior del turó. Es possible que el castell de Pacs estigués a dalt del turó bessó, el de Sant Pau, avui dividit entre els termes de Pacs i Vilafranca, i a la capella del qual anaven periòdicament en romeria els habitants de les dues poblacions.

Es molt probable que tots aquests punts fortificats estiguessin en un principi a l'extrem del camí que procedia de Barcelona i que les causes de la seva desaparició es trobin tant en les dificultats inicials d'assentament, com en l'èxit espectacular d'un d'aquests assentaments, el de Vilafranca, iniciat tardanament a partir de la torre Dela. Aquesta dorre, documentada el 1034 com *Turre Dellane*, fou adquirida, com recull el *Liber Feudorum Maior*, entre els anys 1065 i 1067 pel Comte de Barcelona. Al segle següent ja no apareix cap esment de la torre, però comença la història de la *Villa Libera*, la vila franca del Penedès.

6.9.2. Els camins del riu de Bitlles

En tractar, en l'apartat anterior, dels camins transversal que des del Bages i el Vallès es dirigien cap el Penedès, ja hem fet esment del seu lloc d'entrada a aquesta comarca. Una vegada al Penedès era necessari travessar riu de Bitlles. Aquest riu forma una vall allargassada que ocupa tota la part nord de l'Alt Penedès des de Mediona fins a la seva confluència amb l'Anoia a prop de Sant Sadurní d'Anoia. Prèviament, aquests camins havien hagut de travessar la zona muntanyosa del municipi de Cabrera d'Anoia que es troba immediatament al nord.

El camí més oriental és el que des del castell de Piera enllaçava amb el castell de Lavid a través de l'enclavament de Freixa. Hem esmentat ja l'aprisionament i el desenvolupament d'aquest lloc, depenent del castell de Fontanet o Piera, com exemple típic d'una fundació al Penedès, segons es refereix en el diplomatarí de Solsona. En el document nº 1 (955) es detalla l'afrontament sud: *in ipsa via que pergit ad ipsa vinea, pergit usque ad ipsa serra*, però en el nº 2 (i en alguns dels següents) ja s'especifica: *in ipsa via que pergit ad ipsa vide, pergit usque ad ipsa serra*. Malgrat que la primera menció faci referència a una vinya, cal suposar que és un error de transcripció i que el camí cap el sud duu realment cap el castell de Lavid.

El camí travessaria la carena pel coll d'Eres i, ja en el vessant del riu de Foix, passaria per l'antiga masia de l'Arboçar, documentada en ferm al segle XVIII, però de la qual és possible ja una menció del 1158 (Alvarez, 1980 doc 37). Vessant avall creuava l'actual Carrer del Bosc, ja documentat al segle X com Villa de Bosch (*Catalunya Romànica*, XIX, p 34), i arribava al turó que compartien els castells de Lavit i Terrassola.

Els dos castells compartien també el domini dels camins que sortien des d'aquest punt. Els que es dirigien cap el sud i cap a l'est, travessaven el terme, autònom, del castell de Lavit, mentre que els que es dirigien cap a l'oest ho

feien pel terme del castell de Mediona, del qual, inicialment, n'era subsidiari el castell de Terrassola.

El camí cap el sud-est, cap el castell de Subirats, es troba esmentat en un moment tant primerenc per a la documentació com el 956, Es documentat en una afrontació com l'*strata qui pergit a Subiratus et ad castrum Vidde*. (CSC, doc 45), menció convertida el 999 en *ipsa strada que pergit de Subirados ad ipsa Vide* (CSC, doc 342). No hem pogut determinar la situació exacta d'aquest lloc, en el límit entre aquests dos castells, però per l'evolució posterior, segurament sortia del castell de Lavit per la riba del riu de Bitlles fins a les cases del Torrent, on s'apartava del riu per a agafar la carena i travessant pel lloc dit les Serres, passava pel costat de la capella de Sant Sadurní de Subirats (després Sant Sadurní d'Anoia) per a dirigir-se després directament cap el castell de Subirats.

El camí posterior entre Sant Sadurní el castell de Subirats anava per la vora de l'Anoia fins fins a la Torre Ramona per a pujar directament fins el castell. Es possible, però, que anteriorment s'utilitzés, perquè és més directe, el conegut ara com camí de la Querosa o camí de les Mines, que duia a unes antigues mines de lignit. Aquest camí començava a l'actual estació del FC, passava a prop de can Garriga i arribava a les mines, ja en terme de Subirats, des d'on continuava fins arribar al castell. Era un camí més directe, però més accidentat que el del riu, per la qual cosa hauria de ser només un corriol apte, com a molt, per el pas de mules. Quan es feu necessari el transport rodat no hi hagué altre solució que recórrer al camí de l'Anoia.

El camí que seguia cap el sud, anava directament a trobar la via principal, hereva de la via Augusta, a la Granada. El seu trajecte ve assenyalat pels llocs de Sant Jaume de Palou, Santa Maria del Pla i el Gorner, tots ells dintre del terme del castell de Lavit. Palou era una antiga quadra, ja documentada al segle X (*Catalunya Romànica*, XIX, p 34: *Palaciolo*), amb una capella romànica dedicada a Sant Jaume.

Santa Maria del Pla era l'església que centrava el nucli del Pla de Santa Maria, actualment el Pla del Penedès. Es documentada el 1080 i pertanyia a la canònica de Santa Maria de Solsona (*GGCC*, vol V, p 108). El *locum qui vocant ad Guarner* és documentat el 1057 i era també de la canònica de Solsona (*Diplomatari de Solsona*, doc 7). En època posterior era una important cruïlla de camins a l'extrem sud del terme de Lavit.

Més al sud, el camí travessava la riera de Santa Fe, segurament l'*aqua de Aragnone*, profusament documentada com a afrontació al segle X, per a arribar, passant per Santa Fe al gran encreuament de camins que era la Granada en els seus primers temps.

El camí que corresponia a la influència del castell de Terrassola era, bàsicament el camí que seguia, aigua amunt, per la vora del riu de Bitlles. En un primer moment tot formava part de l'extens terme del castell de Mediona, però ja des d'una època molt primerenca, la part més baixa del riu de Bitlles es va anar separant del castell mare. El 1026 els senyors de Mediona van fundar a Sant Pere de Riudebitlles un monestir benedictí i el van cedir a l'abadia de San Martino della Insula Gallinaria, situada a prop de Gènova, el qual amb el temps va acabar depenent de Montserrat (*GGCC*, vol V, p 110). Cal suposar que en la donació entraria també el castell de Terrassola, ja que, malgrat que hi consten diferents senyors, a partir del segle XIV els dos llocs ja figuren units. (*GGCC*, vol V, p 107). Pel que respecte a Sant Quintí de Mediona el 1097 era ja una cel·la monàstica depenent de Santa Maria de Ripoll (*GGCC*, vol V, p 116).

A diferència de la carretera actual, el camí antic anava des de Terrassola a Sant Quintí de Mediona sempre per la vora esquerra del riu de Bitlles de topografia menys complicada que l'altra vora. Això significa que no passava per Sant Pere de Riudebitlles sinó per la barri actual anomenat l'Altra Banda. Després seguia per la partida de les Moreres i per la Bòria i arribava a Sant Quintí.

La continuació des de Sant Quintí fins el castell de Mediona es feia també seguint la riba esquerra del riu, anomenat d'aquí en amunt, riera de Mediona. Deixava l'actual terme de Sant Quintí a l'encreuament de la Creueta i seguia riera amunt fins a la masia anomenada casa de Santa Anna, amb una capella gòtica documentada el 1299 (*Catalunya Romànica*, XIX, p 58). Aquí el camí passava el riu i s'enfilava fins el castell de Mediona. Seguint riera amunt des del castell a poc més de dos quilòmetres s'arriba a Sant Joan de Conilles (actual cap del municipi), on el camí enllaçava amb el camí transversal del coll de la Guixera fins Pontons esmentat anteriorment.

6.9.3. La carrerada General, o de la Segarra, fins el castell de Font-rubí i el coll de la Barraca

També hem fet menció d'aquesta ruta en el capítol anterior, malgrat que la informació directa era molt escassa. La circumstància de discórrer per una carena plana i desembarassada era determinant per a considerar-lo un camí molt antic i les possibilitats d'utilització en època romana ja les hem exposat. En canvi, en el període altmedieval, ja tenim força informacions sobre aquesta ruta. Hi ha poques mencions documentals directes (per la mateixa naturalesa de les fonts, com també s'ha esmentat en tractar d'elles en aquest mateix capítol) però les fonts arqueològiques i d'altres tipus són abundants.

La ruta entra, i entrava, al territori del Penedès per un punt estratègic anomenat el Coll de la Barraca que és trifini entre el municipi de la Llacuna (Anoia) d'una banda i els de Font-rubí i Torrelles de Foix (Alt Penedès) de l'altra. Això és el mateix que dir que era el lloc on convergien en època altmedieval els termes dels castell de Vilademager, Font-rubí i Foix. A més a mig quilòmetre escàs dins el terme de la Llacuna hi ha el lloc dels Quatre Camins (amb un lloc d'aigua dit el pou del Bòrit) on es creuava amb el camí antic de Mediona a Pontons, també, com s'ha comentat en aquest mateix capítol, un camí de primera importància en aquesta època.

Per la part de l'Anoia, en terme del castell de Vilademàger, la via passa directament cap el nucli de la Llacuna, actual centre del municipi. En direcció oposada, cap el Penedès, el terme del castell de Foix només arriba a un tram molt petit del camí, ja que a la sortida del coll de la Barraca, el camí entra dins el terme de Font-rubí i no l'abandona en més de 13 km, fins a sortir-ne per l'altre extrem, a la Granada.

Mirant un mapa, resulta evident que el terme del castell de Font-rubí està estructurat per a controlar el pas de la carrerada General des de l'esmentat coll fins a la Granada, on es situava l'encreuament amb el camí procedent de Barcelona, successor de la via Augusta. Cal destacar que en aquest termes tant extens, el centre de poder, el castell de Font-rubí, era situat damunt d'un turó a només un quilòmetre del coll de la Barraca.

Aquesta situació excèntrica respecte al territori que intentava controlar va obligar al cap de poc temps a aixecar altres fortificacions a la part central i meridional del terme. De totes elles la que va acabar predominant va ser la de Guardiola, documentada ja el 966, que finalment s'ha convertit en cap del municipi. Les altres, com el castell de Malconsell (al límit amb la Granada, del que ja s'ha tractat anteriorment), i potser també a Pinells i a Grabuac, no van reeixir.

En segles posteriors la ruta fou desviada cap a Vilafranca del Penedès i es convertí en el camí vell de la Llacuna, però encara es conserven ha vestigis del seu itinerari primitiu. Des del coll de la Barraca passava sota del turó on hi havia el castell de Font-rubí, per sota mateix de l'església de Sant Pere i Sant Feliu de Font-rubí. Baixava cap al caseriu de les Cases Noves i es dirigia a Guardiola passant per la carena entre els torrents de les Baltanes i del mas Moió i pel costat de les masies de can Suriol, la Baltana Nova i can Merlés.

Aquí trobem l'únic lloc en tot el Penedès on la carrerada General travessa un torrent. Generalment segueix la carena entre les grans corrents fluvials de la

zona però, per a mantenir la el camí més curt en direcció a Guardiola i la Granada, travessa el torrent de les Baltanes per un lloc anomenat pas del Tobell, racó molt pintoresc i de fàcil trànsit d'una banda a l'altra del torrent. Passat aquest punt, el camí travessa el camí vell de sant Quintí de mediona i arriba a Guardiola de Font-rubí.

De Guardiola en avall, la carrerada torna a agafar una carena, la que separa els afluents de l'Anoia amb els del riu de Foix i es dirigeix directament fins la Granada passant pels antics nuclis d'origen romà encara existents en aquesta època de Grabuac, documentat *Gras Budach* el 1151 i *Gas Buach* el 1179, i Pinells, documentat el 975 (*Pinellos*). Finalment, el camí abandona el terme de Font-rubí per sota mateix d'un altre trifini, el del Pedró de la Granada, amb la Granada i Santa Fe del Penedès. En aquest lloc era situat molt probablement el ja esmentat castell del Mal Consell.

A la Granada hi havia l'encreuament amb el camí procedent de Sant Sadurní i Barcelona, que era situat a l'extrem oriental del poble davant mateix del portal de la muralla dit el Portal dels Moros, on al segle XVI hi havia una creu anomenada la creu Escapçada (*la creu scapsada* (1588). Gran Penedès nº 44). A continuació, passava pel costat de l'actual cementiri i seguia per la carena, entre els municipis d'Avinyonet i Sant Cugat Sesgarrigues, fins a arribar al mas Comtal.

Aquesta masia no és documentada fins el 1592, però segurament formava part d'un alou Comtal o cort Comtal, ja documentat als segles XI i XII (*Alodio Comitalis*, 1035 i 1134). Seguidament, l'itinerari arriba al nucli de les Cabòries, a la cruïlla amb la carretera de Barcelona a Vilafranca per la creu d'Ordal. Aquesta carretera va construir-se de nova planta al segle XVIII, com es comentarà al capítol 8è, i ha estat determinant per el creixement del lloc fins a convertir-se actualment en el cap del municipi d'Avinyonet del Penedès.

D'aquí fins a arribar a les Gunyoles és tan sols un pas. De les Gunyoles ja se n'han fet esments anteriorment i se'n tornarà a parlar en tractar dels camins

d'Olèrdola i del Garraf. Aquí només voldriem insistir en la *Via Pecorad de Ceguiolas*, esmentada pel Cartulari de Poblet en una data imprecisa, segurament del segle XI (doc 282) i també recollida per Font i Rius (1947, doc 17). Si aquesta via pecuària correspon al camí que estem tractant, en seria la seva primera menció global. Una altra cosa ja seria analitzar la importància que hi tindria l'activitat transhumant en les diferents èpoques.

6.9.4. Els camins en torn a Olèrdola

Olèrdola va ser el primer punt fort que centrava el domini comtal a la part central del Penedès, ja que des del seu turó és possible controlar tant els camins de la plana com els que van de la plana fins a la costa. Dóna constància el seu extens terme primitiu, que s'estenia des del Pedró de la Granada fins a Sitges i des de les Gunyoles fins el turó de Sant Pau. El fet d'ésser situat dalt d'un turó aïllat que posteriorment ha restat apartat de les comunicacions permet de descobrir alguns dels camins més importants que es dirigien des d'aquest punt fins als altres castells existents en torn seu.

El camí entre les Gunyoles i Olèrdola

Ja hem esmentat aquest camí en diverses ocasions, en fer referència al camí que procedent de Barcelona arribava a les Gunyoles a través del massís del Garraf. Hi ha evidències de que en l'alta Edat Mitjana aquesta era la ruta més directa per a anar des de Barcelona fins el castell d'Olèrdola. Hem tractat ja l'itinerari d'aquesta via pel massís d'Ordal i de les seves dificultats. La continuació des de les Gunyoles fins a Olèrdola és més fàcil, ja que les formes del relleu aquí són més favorables.

Segurament el camí medieval s'apartava poc de l'itinerari de la carrerada reial de Cerdanya, que des de les Gunyoles anava seguint la divisòria d'aigües fins el turó de la Talaia, a prop del trifini entre els municipis de Castellet i la Gornal,

Vilanova i la Geltrú i Cubelles. Aquest itinerari es troba cartografiat als mapes 1:25000 realitzats els anys 10 i 20 del passat segle per l'*Instituto Cartogràfico y Catastral*¹⁰¹.

Des del mateix poble de les Gunyoles (enclavament templer, com ja s'ha dit), el camí s'enfila pel turó de la Creu i va seguint per dalt de la serra del Pi del Barba i del Papiol fins a arribar sota mateix del turó d'Olèrdola. A la fondalada que hi ha entre aquestes dues serres hi havia la quadra dels Arboçars, formada per tres nuclis, l'Arboçar de Dalt, l'Arboçar de Baix i l'Arboçar de les Roques, amb una torre circular de 13 m d'alçària, de factura del segle XI (*Catalunya Romànica*, vol XIX, p 95).

De la penya del Papiol, documentada amb el mateix nom ja el 984 el camí seguia per la carena i baixava fins a la riera de Vilafranca (dita també riera de Canyelles i riera de Ribes). Aquest era l'únic corrent d'aigua que travessava el camí. Ho feia a gual per un lloc proper a la masia de la Cogullada, entre Olèrdola i Canyelles. Des de la Cogullada, situada al peu del turó d'Olèrdola, no seria massa difícil d'arribar fins el castell, però, a manca de fer-hi una prospecció, no hem trobat el lloc per on pujava. Però l'accés a Olèrdola d'una manera fàcil i amb poca pendent es pot fer seguint per la carrerada més enllà de la masia., Aquesta segueix per una altra carena, i arribant fins a prop de la penya de l'Escofet i desviant-se a la dreta. Es una desviació planera de només un quilòmetre i mig.

El camí d'Olèrdola cap a la costa, al castell de Sitges

Els primers esments documentals situen el castell de Sitges dins del gran terme casteller d'Olèrdola. En el document de consagració de 992 ja s'esmenta *Cegias* com una de les afrontacions d'Olèrdola. Ignasi Muntaner (1995), basant-se en aquest document, i també d'altres, ha establert la situació dels límits de l'antic terme d'Olèrdola. La part occidental del terme de Sitges i tot el

¹⁰¹ El municipi d'Olèrdola hi és, a més, cartografiat de forma molt més precisa, a escala 1:10000.

de Sant Pere de Ribes eren originàriament compresos dins d'aquest terme, la dependència del qual es va afluir posteriorment fins desaparèixer.

La comunicació entre els castells d'Olèrdola i de Sitges és possible d'establir-la i, *grosso modo*, no era molt diferent de la comunicació actual, només canviant Olèrdola per Vilafranca del Penedès com origen del camí per l'interior. Filant ja més prim i anant a buscar els llocs concrets per on passava, cal indicar que la primera part del camí segurament anava per Viladellops, petit poblet actualment fora de qualsevol ruta important, però àmpliament esmentat a la documentació d'aquest període.

El lloc, d'arrels romanes, en època medieval formava una quadra de certa importància, amb una torre i una església romànica dedicada a Sant Joan. Es documentat l'any 976 (*Villa de Lobos*) i el 992 pel testament del jutge Teudiscle fou donat als monestirs de Sant Cugat del Vallès i Sant Pere de les Puelles. Hi ha moltes altres mencions medievals del lloc, que devia ser un punt clau per a les comunicacions. La *Gran Geografia Comarcal de Catalunya* (vol V, p 78) diu que hi passava el camí antic de Vilafranca a Sitges, anomenat camí de les Carreteres.

El lloc anomenat les Carreteres es troba un xic a l'est del poble¹⁰², a la capçalera del torrent d'aquest nom. El torrent és un bon lloc de pas cap a la riera de Begues, on desguassa, concretament a prop de l'actual pont del Corb. Baixant per el torrent però sense creuar la riera, el camí, possiblement, seguia per la riba dreta d'aquesta, passant per la masia de la Torreta, fins el lloc en que la riera a fa un colze cap a l'oest per a ajuntar-se amb la riera de Ribes. En aquest punt, el camí antic seguia recte, travessava la riera i l'abandonava en direcció a les portes de Ribes.

Les portes de Ribes és una antiga cruïlla de camins situada al costat de la Casa Roja, a 1'5 km a l'est del poble actual de Sant Pere de Ribes i a 2 km del

¹⁰² Ja s'ha comentat en el capítol anterior l'existència d'una *villa* romana i de possible lloc de pas cap a la costa.

castell de Ribes. Malgrat no estar documentat fins el segle XVII (*las Portas*, 1730) els lloc és considerat pels estudiosos locals com una cruïlla de camins medievals (*GGCC*, vol V, p 294; *Gran Penedès* n° 9, etc.). De fet, la continuació directa d'aquest camí passa per la Casa de la Carretera i el turó de la Carretera, on hi ha un altre tram documentat modernament com camí de les Carreteres, per a entrar directament al terme de Sitges passant pel vessant oriental del turó d'en Cona.

Existeix però, una altra possibilitat per a l'itinerari de la via en aquesta època. Hi ha un camí paral·lel entre Viladellops i Sitges, situat més a l'oest, que en comptes de baixar per la riera de Begues utilitza la vall de la riera de Ribes. El camí sortia de Viladellops, directament cap el sud, per la carena entre el torrent de les Carreteres i la pròpia riera de Ribes¹⁰³ per a baixar cap a aquesta riera a l'alçada de la masia dels Girabals de Baix i seguir-la aigua avall fins a la part baixa de la confluència amb la riera de Begues.

Aquí també travessava la riera i s'enfilava per l'altra banda fins a arribar on ara hi ha el poble que és centre del municipi de Sant Pere de Ribes (cal recordar que el lloc on hi ha el castell és ara anomenat Sotarribes). Amb això, tallava de forma rectilínia el meandre encaixonat que fa la riera i la tornava a trobar a can Quadres de la Timba. Des d'aquí seguia en la mateixa direcció, com ho fa ara la carretera, fins a la Creu de Ribes, ja al límit amb el terme de Sitges. Aquest topònim correspon al coll que separa l'altiplà on és assentat Sant Pere de Ribes del vessant litoral de dóna a Sitges, on hi havia l'antiga quadra dels Gassons¹⁰⁴. Ja en terme de Sitges el camí és anomenat camí de Santa Bàrbara, el qual entra a la població pel Cap de la Vila.

¹⁰³ Segurament en aquesta carena, en el límit entre els termes d'Olèrdola i de Canyelles hi hauria el Collum que dicunt Bonella, del testament de Teudicle.

¹⁰⁴ En aquest lloc hi ha via la quadra anomenada dels Gassons, de la qual només resta una capella dedicada a Santa Eulàlia.

Malgrat que l'esmentat en primer lloc, el de la riera de Begues, és el trajecte considerat el camí medieval entre Olèrdola i Sitges, es presenten alguns problemes cronològics i de localització per a relacionar el camí que passava per les Portes de Ribes amb el castell del mateix nom. La distància entre els dos emplaçaments (2 km), l'absència de fundacions medievals o posteriors en el seu trajecte i l'accés a Sitges per la part del nord-est no acaben d'encaixar.

El segon trajecte, el de la riera de Ribes, és més proper a la xarxa viària moderna i, a la vegada, es relaciona millor amb els establiments medievals que coneixem: el castell, el poble, la Creu de Ribes (amb la quadra dels Gassons) i l'entrada a Sitges.

Ambdós camins són itineraris reals, no hipotètics, i podem considerar que han estat la ruta principal entre la costa i l'interior en èpoques successives, fins el moment en què es va abandonar Viladellops i va establir-se la ruta que segueix la riera de Ribes fins a Canyelles i Vilafranca. El problema és que el camí per la riera de Begues no acaba d'encaixar amb les restes altmedievals que coneixem, les quals ho fan millor amb l'altre camí, amb la qual cosa, es plantegen dues opcions: o és més modern que de l'època altmedieval o és més antic.

Tenint en compte la entitat dels estudis de camineria, no tenim base suficient per a fer una afirmació categòrica, però se'ns fa difícil de pensar en un canvi semblant: canviar alternativament fins tres vegades el trajecte principal d'un camí entre poblacions ja assentades. Només restaria, doncs, la possibilitat de que fos un camí d'època anterior.

Aquí es plantejaria encara la possibilitat de que fos un camí dels primers temps de la ocupació comtal, quan encara no s'havien consolidat les primeres fundacions. Això té l'inconvenient que les dates dels documents que hi fan relació són molt primerenques i, a més, el camí ha deixat suficients traces per a no considerar-lo com a conjuntural. Així doncs, només restaria la possibilitat que aquest camí, o al menys algunes de les seves parts, fos en realitat la via

romana que unia Sitges amb l'interior. L'existència de diferents restes romanes al seu entorn, avalarien aquesta hipòtesi que, de moment, no ens atrevim a desenvolupar més.

El camí d'Olèrdola cap a la costa, al castell de Cubelles

El camí carener conegut ara com Carrerada Reial de Cerdanya que, com hem exposat anteriorment, és la via més directa entre les Gunyoles i Olèrdola, no acaba en aquest lloc. Ni tan sols hi condueix directament. El camí segueix carenejant fins el turó de la Talaia, ja sobre la riba esquerra del riu de Foix, on fa un retomb per a baixar cap a la plana situada entre Vilanova i la Geltrú i Cubelles. Aquest tram era també el camí directe entre els castells d'Olèrdola i Cubelles.

Com hem apuntat anteriorment, el camí sortia d'Olèrdola per la carena entre el Fondo de les Valls (on hi ha la casa de la Cogullada) i el Fondo del Pouet fins a ajuntar-se amb la carrerada poc abans de la penya de l'Escofet, uns 2 km. És possible que aquest lloc fos el conegut com *Trescornò* a la documentació medieval (anys 992 (Catalunya Romànica, vol XIX, p 141) i 1002 (CSC nº 364), límit entre el terme estricte d'Olèrdola i el de Llacunalba. Ignasi Muntaner el situa un xic cap a l'oest, al turó de les Tres Partions.

Aquest turó fa el trifini entre els termes municipals d'Olèrdola, Canyelles i Castellet i la Gornal. En època medieval era una cruïlla de gran importància, a la qual conflüen, a més de la carrerada, el camí de Vilafranca a Vilanova i el del castell de Castellet a Canyelles. Des d'aquesta cruïlla, la carrerada continua fins a un altre trifini (de Canyelles, Vilanova i Castellet), situat a un quilòmetre de distància, anomenat pujol de Romegosa.

Després baixa fins a travessar la part alta del Fondo del Griffi, per on creuava la carrerada un anomenat camí perdut de Torrelletes (Mapa IGC 1:25000 de Vilanova). Segurament es pot situar aquí el lloc de *Matabona* documentat el 999 (DCB nº 336), que pot relacionar-se amb el Mas de Matabona, situat al W

del Mas de l'Artís. Més al sud travessava la Coma Llobatera, un altre lloc documentat al segle X: *Comba Luposa* (992) (*Catalunya Romànica* XIX, p 141).

A un quilòmetre més al sud ja hi ha la Talaia i poc més enllà una altre trifini, la Fita dels tres Termes, entre Vilanova, Cubelles i Castellet). A sota mateix d'aquest punt hi ha el congost de Rocacrespa, canyon llarg i estret per on el riu de Foix travessa els últims estreps de la Serralada Litoral. El lloc és documentat també al segle X: *Crespa Rocha*, el 977 (*Catalunya Romànica* XIX, p 51).

Segurament el camí, en comptes de seguir pel colze de la carrerada, baixava en direcció al riu, passava per Rocacrespa, per la quadra de Gallifa, situada més al sud i arribava sense més obstacles al castell de Cubelles. Més tard, quan Vilanova de Cubelles, situada al costa del castell de la Geltrú, va rellevar el castell com a centre demogràfic i comercial aquesta camí va perdre importància.

El camí d'Olèrdola al castell de Castellet

El principal camí d'Olèrdola cap a l'oest conduïa directament fins a l'emplaçament del castell de Castellet. Aquest castell, anomenat primerament castell de Sant Esteve com a successor del lloc de Sant Esteve, prop de les Massuques, es documentat ja el 977 i fou durant molts anys un lloc important a la frontera de la marca del Penedès.

El camí que hi arribava des d'Olèrdola actualment ha desaparegut però, considerant que en l'alta Edat Mitjana els camins careners eren els més segurs, la seva identificació no presenta especials problemes. Des d'Olèrdola se seguia per la carrerada Reial de Cerdanya, com en el camí anterior, fins el turó de les Tres Partions.

En aquest punt, ja referenciat anteriorment, es girava cap a l'oest i es seguia la carena entre el Fondo del Llambeig i el Fondo de Cal Balaguer, passant per

entre les antigues masies de la Casa Alta i Can Cassanyes de la Muntanya. Prop d'aquest lloc hi ha un turó conegut com el Pujol Florit, topònim que podria estar relacionat, tant pel nom com per la situació amb el *Puio de Floridio* documentat el 992 (Muntaner, 1995, p 74), al costat del qual hi havia la fortificació anomenada *Guardiola de Floridio* (Catalunya Romànica XIX, p 141).

A continuació, el camí anava per la carena de la Serra Mala, travessava el Fondo de la Cova del Vilà i arribava directament al Castellet.

El camí a Sant Martí Sarroca, per Santa Margarida.

L'itinerari entre aquests dos grans castells, cada un amb extens terme i separats per gairebé quinze quilòmetres, pot també reconstruir-se amb força precisió. Els llocs intermedis amb restes de l'època o esmentats per la documentació i la situació de les rutes en moments posteriors, molt més conegudes ens permeten arribar a un coneixement apreciable de sobre el seu trajecte.

El camí baixava del turó d'Olèrdola per la part occidental en direcció al Fondo de la Seguera, cap el nucli de població anomenat la Vall o Vall de Sant Miquel, que més tard es convertiria en centre administratiu del terme. El nom podria estar recollit diverses vegades, ja al segle X, amb l'expressió *ipsa valle, subtus de castrum Olerdula*. (CSC, doc. 258. Testament d'Igiga (990), i d'altres). Passat el torrent, el camí pujava pel vessant oposat fins a entrar en el terme de Santa Margadida i els Monjos.

A continuació, creuava la carena que existeix entre els dos termes pel punt conegut com la Creu de la Vall, avui molt desvirtuat per unes grans pedreres d'extracció de calcàries. Seguia després vessant aval fins a arribar al riu de Foix, havent passant abans per l'església parroquial de Santa Margarida. Aquesta església romànica ja era documentada el 992 com una de les afrontacions del terme d'Olèrdola, del qual formava part.

Sobre el riu de Foix i al peu mateix de l'església es pot situar el gual de Santa Margarida, documentat el 978 en una donació del levita Seniofred al monestir de Sant Cugat. (CSC, doc nº 130: *ipsum guadum de s Margarita*). El lloc on era aquest gual no es pot precisar amb exactitud, però pel context dels documents que en parlen i per les restes de camins que encara existeixen, és probable que fos situat un xic aigua amunt de l'actual pont de ferro per on ara es passa el riu. Aquí hi ha unes restes d'un pont antic i un esment de principis del segle XX cita un "Pont de fusta".

El gual de Santa Margarida i el seu entorn immediat ha estat durant molts segles un encreuament de camins de primera importància. D'aquesta època se'n poden identificar alguns que tenen el seu origen en el gual, a banda i banda del riu de Foix. A la vora esquerra del riu tindríem en primer lloc el camí d'Espitlles i Penyafel, que continuava fins a Moja i en direcció oposada, riu de Foix avall, el camí de Penyafort, seguiria pel Mas de Bellestar i Torrelletes fins a arribar al castell de Castellet.

A la vora dreta, també seguint riu avall, trobem un camí amb nom conegut, l'estrada de Nifridi. Es documenta el 990 (DCB, nº 204: *ipsa strada de Nifridio*), però amb més informació en els segles següents. El diplomatarí de Solsona (doc 130, any 1106) fa esment d'una afrontació *in angulo torrente et in via qui pergit ad Nefridio sive ad puteo*. Probablement el lloc de *Nifridio* seria cap a Sant Marçal i l'itinerari de la via anava des del gual de Santa Margarida per la creu d'en Sellarès i el pont de la Bruixa cap a Sant Marçal de Rubió i, travessant la riera de Marmellar, per la pujada de Vallflor, arribava a Sant Jaume dels Domenys.

Possiblement encara haurien de comptar amb un altre camí que passant per can Rubió arribava a les Conilleres, però el camí que ara ens interessa és el camí de Sant Martí Sarroca. Aquest camí, anava directament des del gual en direcció nord (potser aprofitava una part de l'antiga via Augusta) fins a arribar al nucli de la Bleda. Aquest lloc, ja esmentat com a *villa* romana, era en aquest moment un petit enclavament situat entre els termes d'Olèrdola i Sant Martí,

amb una petita fortalesa, ara desapareguda, el *Castrum de ipsa Bleda*, i una església parroquial romànica dedicada a Santa Maria.

El camí creuava definitivament el Foix a la Bleda i seguia en direcció NW fins el lloc de Rovellats. A partir d'aquí i seguit la mateixa direcció, passava per la carena entre el riu de Foix i la riera de Pontons fins a arribar al peu del turó on hi ha el castell de Sant Martí Sarroca.

El camí d'Olèrdola al congost de Subirats, per Sant Pere Molanta

El darrer camí a considerar, dels existents en torn a Olèrdola, és el que travessava diagonalment la plana penedesenca per a arribar fins el castell de Subirats. Més concretament, es de suposar que es dirigia a la cruïlla de Sant Sadurní de Subirats (actual Sant Sadurní d'Anoia) i el congost de Gelida per a entrar en contacte amb el que restava de l'antiga via Augusta romana. Podem considerar aquest camí com la comunicació d'Olèrdola amb Barcelona per la vall baixa de l'Anoia i travessant el Llobregat per Martorell.

El camí, iniciant-lo a Olèrdola, seguia la carena del turó en direcció nord-est, passant pel Pla dels Albats, on hi havia la capella de *Sancta Maria Foris Muris*, i la masia de Sagarrulls fins a arribar a la riera de Vilafranca. Creuava la riera a gual per la confluència amb el fondo de la Seguera i continuava, seguint sempre la mateixa direcció, cap a la Plana Rodona i la riba dreta de la riera del Sant Sepulcre. Passava al peu mateix de la capella d'aquest nom i a menys d'un quilòmetre de la torre de la Tallada, les restes de la qual es troben en un turó a l'altra banda de la riera.

Possiblement la *turre de ipsa Talliata* (1058) i el *castrum de Font Taliada* (1054) siguin dos noms d'una mateixa fortificació, situada en les proximitats de la *Font Taliata*, lloc ja documentada el 982. La quadra de Font-tallada va tenir una certa importància dintre de la demarcació del castell d'Olèrdola i les restes de la fortificació s'han identificat amb les ruïnes anomenades ara el castellet de la Barquera. La capella del Sant Sepulcre és també documentada en la mateixa

època: el 1061 es feu una deïxa *ad ecclesiam qui est edificata in honore Sancti Sepulcri Domini prope ipse Taiata* (Arxiu de Santa Anna de Barcelona, doc 70 (1058) Testament de Seniol Guillem). Es un exemple notable de capella romànica de planta rodona i compta, a més, amb unes interessants pintures murals gòtiques.

L'esmentat camí travessava després el lloc on segurament era situada la quadra de Melió, documentada el 1143 com *allodium de Milione* (CSC, doc 952) fins a arribar directament a Sant Pere Molanta. D'aquest lloc, lloc amb arrels romanes i anomenat antigament Palau Moronta, ja se n'ha fet esment anteriorment tant en aquest mateix capítol com en l'anterior. Era el centre d'una quadra de la que en resta una esplèndida església romànica.

A aproximadament un quilòmetre al nord-est el camí arribava a una altra fortificació que també era el centre d'una quadra. El castell de Ferran, ja desaparegut, és documentat al segle XII (*Catalunya Romànica*, vol XIX, p 38) com pertanyent al patrimoni dels Cervelló. El castell ha desaparegut, però encara hi ha memòria del seu emplaçament, substituït ara per un petit poblet. A continuació arribava a Sant Cugat Sesgarrigues, on hi ha via la torre de Ventallols, ara desapareguda i d'emplaçament desconegut, però situada no molt lluny del nucli de Sant Cugat, i creuava la carrerada General o de la Segarra pel ja esmentat mas Comtal, possible resta de l'antic *Allodium Chomitale*.

La continuació del camí conduïa inequívocament fins el monestir de Sant Sebastià dels Gorgs. Aquest petit cenobi benedictí fundació d'Ermengarda, mare de Mir Geribert, l'autoproclamat "príncep d'Olèrdola", i engrandit per aquest polèmic personatge, senyor, en un moment donat, de gran part del Penedès. Creuava el torrent dels Gorgs segurament pel lloc conegut com *les Parets Antiques*, restes d'una resclosa o pont estudiades per Mossèn Margarit (1991).

Després passava pel costat de les restes encara visibles de la *villa* romana conegudes com la torreta del Moro i arribava al lloc on és situada l'església de Sant Pere de Lavern.

Des d'aquí travessava el riu Lavernó per les proximitats de l'actual pont de l'Artigues i per la vora esquerra d'aquest riu arribava a Sant Sadurní d'Anoia i al Pas de Piles, des d'on podia seguir, ja s'ha explicat, cap a Barcelona.

Probablement, un variant del camí anava, una vegada passat el torrent dels Gorgs cap a Sant pau d'Ordal i el castell de Subirats. Es possible que aquesta variant del camí, tant per la situació com pel topònim sigui *ipsa strata de ipso Gorgo Nigro*, documentada el 1060 en el testament de Mir Geribert (*Catalunya Romànica*, vol XIX, p 48).

6.9.5. El camí costaner, de Garraf al castell de Cubelles

Una vegada comentats, un per un, els camins que unien el Penedès amb el Garraf costaner i amb la *Maritima*, la Maresma del Penedès, ja documentada el 992 i que segons Virella (*Miscel·lània Penedesenca* 1986, p 42) seria la franja costanera, plana i fèrtil estesa al llarg d'uns 20 km entre el turó del Picorb (a Sitges) i la riera de Cunit.

El tram més difícil es troba entre Castelldefels i Sitges per les costes de Garraf, lloc de circulació difícil que, fins i tot al segle XIX, època d'obertura de noves vies de comunicació, va veure (com s'exposa en el capítol 9) com la construcció de la via del ferrocarril s'avançava a la de la carretera. No podem dubtar, però de l'existència d'un bon camí de ferradura que passaria per la part alta de les costes, ja que era la comunicació més directa entre el delta del Llobregat i Barcelona i les terres de l'esmentada Maritima.

Magí Miret i Ignasi Muntaner (1985) han publicat una detallada "Història i recorregut del camí de les Costes de Garraf", separata de la *Miscel·lània*

Penedesenca corresponent. A més, la fundació, del monestir de Sant Vicenç de Pedrabona (de Campdàsens o de Garraf) en la part central del Garraf marítim (*Cartulari de Santa Anna de Barcelona*, doc 432 (1172) i doc 513 (1184)) abona la teoria d'una bona comunicació per terra. Que el monestir no reeixís i que les comunicacions entre Sitges i Barcelona fossin més fluïdes per via marítima només demostra les dificultats de modernització de l'esmentat camí.

Des de Sitges cap el oest, el camí va per terreny més pla, però potser per això, més difícil de consolidar. El camí sortia de Sitges per la zona del Vinyet i passava per sota mateix del castell de Miralpeix. Aquesta fortificació, llavors una torre, després d'haver estat ja infeudada anteriorment fou adjudicada el 1057 per Guislibert, bisbe de Barcelona i Mir Geribert, els quals feren donació a Arnau Arloví de *ipsam turrem que vocant Miralpeix que est inhabitable* per a reedificar-la i repoblar-la (Font i Rius, 1969, doc 27).

A continuació travessava la petita serra de les Mesquites que separa els termes de Sitges i de Sant Pere de Ribes, i passant pel petit enclavament de Solicrup, arribava al castell de la Geltrú, última fortificació del terme del castell de Ribes. Segles després, al costat del castell s'hi bastí la Vila Nova de Cubelles, però ara era només una fortificació envoltada per un petit nucli de població, la *Villa Episcopale*, segurament per referència al bisbe de Barcelona, senyor eminent del castell de Ribes. El 999 el lloc era documentat com *ipsa Guisaltrud qui primum vocabatur Bischal*. (*Catalunya Romànica*, XIX, p 283).

Passat el torrent el camí entrava en terme del castell de Cubelles i anava directament fins al lloc de Sant Jaume d'Enveja, una de les quadres que formaven el terme d'aquest castell. Al costat de la capella romànica hi havia la torre d'Enveja (o torre dels Moros) no documentada fins el 1125 (*Catalunya Romànica*, XIX, p 51), però se'n conserva una llegenda molt interessant (Creus. *Set llegendes del temps vell*. 1893). Segurament el nom primitiu, *Invidia*, no té res a veure amb els sentiments sinó amb el concepte visió o vigilància.

Des d'aquest punt, travessat el torrent de Sant Joan, el camí ja no trobava cap obstacle per a arribar directament fins el castell de Cubelles, seguint en la mateixa direcció i igualment sense obstacles, cap a la casa de Segur i a Calafell. Caldria, però, fer una última observació. Excepte en el cas del castell de Sitges, situat damunt d'una roca fortificada a la mateixa vora del mar, tots els altres llocs que hem anomenat es troben al voltant d'un quilòmetre terra endins. Fins i tot, a la sortida de la Geltrú, el camí no es dirigeix cap a Adarró lloc amb arrels romanes encara existent i situat a la mateixa costa, sinó cap a Enveja, situada a l'interior.

Això podria ser degut, per una part, a la presència d'aiguamolls i llacunes sorrenques a la part baixa de la costa, ara gairebé desaparegudes però presents en tota l'època estudiada, com els estanys de Calders a Comarruga o la mar Morta, entre Cubelles i Cunit. Però també a la inseguretat que produïa la possible presència de naus pirates, musulmanes o no, a les platges, o a les dues coses juntes.

6.10. APROXIMACIÓ A UNA VISIÓ DE CONJUNT DE LA XARXA VIÀRIA DEL TERRITORI A L'ALTA EDAT MITJANA

A partir dels segles IX i X anem tenint cada vegada més informació sobre els llocs, els fets i les persones que viuen en el nostre territori. Les fonts van sent cada vegada més abundants i diverses, i alhora son també més explícites. Ara ja ens proporcionen dades suficients per a establir la biografia de nombrosos personatges, al mateix temps que coneixem de primera mà molts dels fets importants, i dels no tant importants, del període.

També contemplem com es van implantant nous llocs de poblament, de culte o de defensa, molts dels quals perduraran fins els nostres dies. També tenim notícies del nom de nombrosos camins i, fins i tot, es diu per on anava el seu itinerari. Amb això, la xarxa viària que es pot confeccionar amb certa garantia en aquest territori és, per descomptat, molt més espessa que la del període anterior.

A part d'aquest augment de la informació, es pot observar que les comunicacions s'articulen sobre una base poblacional que ens apareix com a nova, ja sigui per què les fonts són unes altres o per què efectivament s'ha modificat. En general, la xarxa viària d'un territori la cerquem en funció de les fonts, la topografia, la tecnologia i el poblament. Aquest últim concepte, el poblament (la situació dels nuclis de població en l'espai), és un element bàsic ja que articula la major part dels nòduls que formen la malla de les comunicacions.

Deixant de banda els nuclis urbans, molt escassos en el territori que en afecta, el poblament romà, com també anteriorment l'ibèric, l'havíem de deduir d'un conjunt de jaciments de més o menys importància, la valoració dels quals s'està realitzant en aquests moments. En canvi en aquesta època, coneixem ja la situació concreta d'una sèrie de castells, de parròquies, de llocs i fins i tot de masies que cobreixen tot el territori.

Per aquesta raó, pel que fa a la situació precisa dels nuclis habitats, el concepte de "jaciment" es va esvaint, substituït, en cada cas, per altres de més concrets: *castrum*, església, *mansio*, etc. Aquests assentaments, ja ben diferenciats, eren articulats en un conjunt jerarquitzat que se'ns presenta més evident i precís del que podíem veure en el període romà. Això mateix es pot aplicar a les mateixes vies de comunicació, amb la qual cosa tota l'estructuració del territori resta molt més completa.

En general, els eixos de comunicacions d'aquesta època tenen tendència a fortificar-se o a interrelacionar-se amb els llocs fortificats. Apareixen castells en

llocs clau de l'antiga xarxa viària romana, com Cornellà, Sant Boi o Martorell i en altres ocasions, les vies són desviades cap els grans castells termenats, com seria el cas de Collbató, Piera i Olèrdola. En el conjunt de la xarxa viària, sembla que en els territoris del Llobregat propers a Barcelona es dona més la primera situació, mentre que en les zones de marca, com el Penedès i l'Anoia, és més freqüent la segona.

Des de Barcelona cap el Llobregat es manté la importància dels dos camins que es bifurquen al coll d'Enforcats, com en època romana, i que van l'un cap al gual de Cornellà i Sant Boi i l'altre cap a la vall de *Verç* (actual Sant Just Desvern). També es conserven les dues rutes a banda i banda del Llobregat. En el camí de la dreta comença a posar-se de manifest la importància de la *Villa Garrosa* (Sant Vicenç dels Horts) com a enllaç amb el castell de Cervelló i el Penedès. També es mantenen els tres passos bàsics per a creuar el Llobregat: Sant Boi, Roca de Droc i Martorell, als qual cal afegir-hi el pas del Cairat,¹⁰⁵ segurament també existent en època romana però del que no teníem dades.

Des del Llobregat cap a occident, comencen a aparèixer ben definits uns eixos viaris que neixen a cada un d'aquest quatre passos del riu. Des de Sant Boi, ja és segura la via cap el Penedès per Sant Climent, Begues, Olesa de Bonesvalls i les Gunyoles, la qual es perllongava cap a Olèrdola per la carena entre les comarques de l'Alt Penedès i el Garraf, per a arribar finalment al castell de Castellet. Aquesta via tenia una altra entrada al Llobregat que començava a Sant Vicenç dels Horts, passava pel castell de Cervelló i conflüïa a Olesa de Bonesvalls.

Del gual de Roca de Droc, entre Corbera i Castellbisbal, naixia un altre camí que passava pel castell de Corbera i, seguint en tota la seva longitud l'allargassat terme d'aquest castell, arribava fins el Coll del Portell. Aquí es bifurcava: d'una banda travessava el tot el terme del castell de Subirats,

¹⁰⁵ El lloc del Cairat és una fou molt fonda i de pocs metres d'amplada, fàcil de travessar amb troncs ben llargs o una encavallada de fusta.

passant per aquest castell i per l'església de Sant Sadurní, i enfilava tota la vall del Riudebitlles fins al castell de Mediona. L'alta branca del camí baixava cap a la plana i per Sant Pau d'Ordal i sant Sebastià dels Gorgs, arribava a la Granada.

La via romana des de Martorell cap el Penedès hem de suposar que era ja molt deteriorada i s'havia interromput en alguns trams. Desconeixem tot el que fa referència al pas per la banda esquerra de l'Anoia (excepte el topònim de Sant Salvador de la Calçada), però creiem que l'itinerari medieval per la vora dreta abandonava la vora del riu per a dirigir-se a la vila de Sant Miquel, localitzada a l'emplaçament actual del poble de Gelida i sota mateix del castell d'aquest nom.

Tampoc és massa clar l'itinerari entre Gelida i Sant Sadurní, però una vegada passada aquesta població, el camí abandonava el camí de Can Bas i anava directament cap a la Granada. Aquí hi havia la cruïlla amb la ruta de la Carrerada General, a través de la qual es podia arribar al castell de Font-rubí. Igualment, anant cap el sud, s'arribava a Olèrdola i, cap a l'oest, per la Bleda, cap a Sant Martí Sarroca i Castellvell de la Marca.

El pas del Cairat, a diferència dels anteriors, no tenia relació amb Barcelona sinó amb el Vallès i el Bages. El camí procedia del castell de les Espases i, una vegada passat el Llobregat, arribava a Collbató. Era una ruta que posava en comunicació tot un rosari de castells transversalment a la direcció de Barcelona. Des del de Collbató passava al de Piera, d'aquí al de Lavit i, per Guardiola de Font-rubí, al de Sant Matí Sarroca i al Castellvell de la Marca, per a acabar enllaçant amb el camí de la costa a través del lloc de Santa Oliva.

També es defineixen en aquest moment, malgrat que segurament tots tenen arrels romanes, els camins que van del Llobregat cap el Vallès. Des de Martorell s'arribava fins a Rubí, seguint el trajecte del que havia estat la via Augusta, i, més al nord. Fins a Terrassa. Des de Roca de Droc es podia passar, per la vall de la riera de Rubí, tant cap a Rubí com cap a Sant Cugat

del Vallès¹⁰⁶, i des de Sant Boi, a part de la ruta cap a Barcelona, també es podia anar fins el Vallès per Cornellà, Esplugues i Vallvidrera.

Paral·lelament i més a ponent de la ruta de Collbató a Piera i Lavit, hi havia altres dos camins que unien igualment el Bages amb la Catalunya Nova. Un d'ells anava des de les immediacions de la Guàrdia de Montserrat fins el castell de Castellolí i, per Vallbona d'Anoia, seguia fins el costat mateix del castell de Cabrera. D'aquí pel coll de la Guixera, continuava, en un llarguíssim recorregut, per Sant Pere Sacarrera i els castells de Mediona, Font-rubí i Pontons. Aquest camí va tenir, sembla, una duració d'uns pocs segles, i es va interrompre a la zona coneguda com el Mal Pas, a Cabrera d'Anoia.

En canvi, un altre camí paral·lel, situat més a l'oest, que venia de Manresa per Maians i Odena i travessava l'Anoia per un gual situat al costat de la vila d'Igualada, ha tingut una pervivència més gran. Continuava per la Tossa de Montbui i passava a prop del monestir de santes Creus. Ara és la carretera la carretera de Valls.

¹⁰⁶ Tenint en compte que el monestir de Sant Cugat tenia nombrosos interessos repartits per tot el Penedès, la ruta Sant Cugat, Roca de Droc, Corbera, Sant Pau d'Ordal, la més directa entre el monestir i l'Alt Penedès, hauria de ser de gran importància.

6.11. Mapes, gràfiques i il·lustracions del capítol 6

6.1. Mapa de la xarxa de camins en a l'Alta Edat Mitjana. Mapa d'elaboració pròpia.

6.2. Mapa esquemàtic de la xarxa de camins a l'Alta Edat Mitjana. Mapa d'elaboració pròpia.

Mapa 6.1

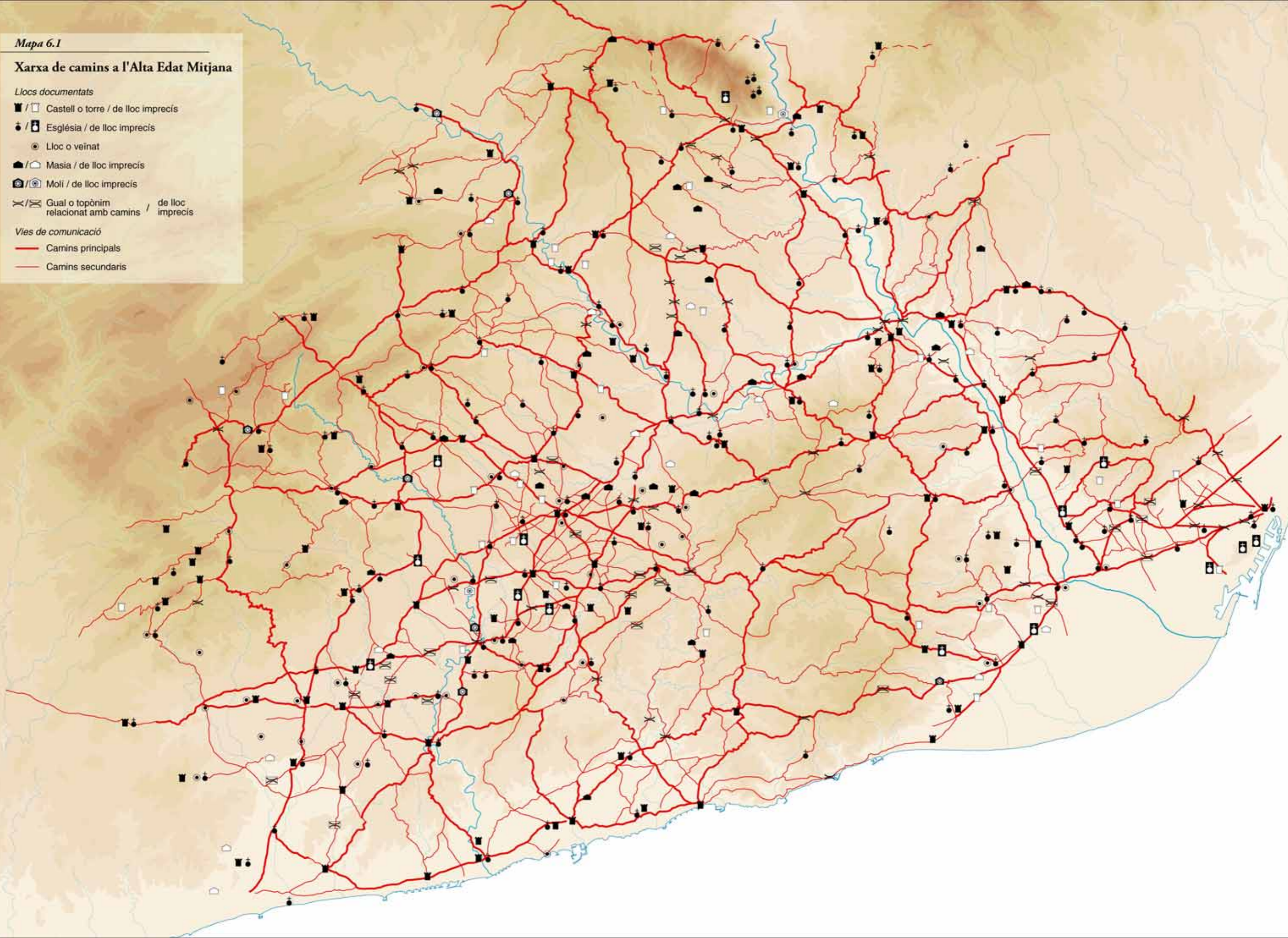
Xarxa de camins a l'Alta Edat Mitjana

Llocs documentats

- / □ Castell o torre / de lloc imprecís
- ⦿ / ⦿ Església / de lloc imprecís
- Lloc o veïnat
- ▣ / ▣ Masia / de lloc imprecís
- ⊗ / ⊗ Molí / de lloc imprecís
- X / X Gual o topònim relacionat amb camins / de lloc imprecís

Vies de comunicació

- Camins principals
- Camins secundaris

Mapa 6.2

Esquema de la xarxa de camins a l'Alta Edat Mitjana.

- Camins
- Castells
- Altres llocs
- ⊕ Monestirs

